

UDK 811.163.42'374:316.647.8

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 2. III. 2021.
Prihvaćen za tisak 21. V. 2021.
doi.org/10.31724/rihjj.47.2.10

Daria Lazić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
orcid.org/0000-0003-1594-1076
dlazic@ihjj.hr

Ana Mihaljević

Staroslavenski institut
Demetrova ulica 11, HR-10000 Zagreb
orcid.org/0000-0002-1988-4147
ana.mihaljevic@stin.hr

DRUŠTVENI STEREOTIPI U HRVATSKIM RJEČNICIMA U DIJAKRONIJSKOJ I SINKRONIJSKOJ PERSPEKTIVI

U radu¹ se analizira obrada osjetljivoga i pogrdnoga leksika u hrvatskoj leksikografiji. Kad je riječ o sadržaju povezanome s društvenim skupinama (kao što su etničke, religijske, spolne/rodne, dobne i slično), uvredljivost takvoga leksika može proizlaziti izravno iz njegova značenja ili neizravno iz ukorijenjenosti u stereotipima i predrasudama o određenoj skupini, zbog čega može djelovati uvredljivo (usp. Schutz 2002: 638). U ovome radu analizira se leksikografska obrada odabranih riječi povezanih s pripadnicima društvenih skupina i njihovim osobinama u hrvatskim povijesnim i suvremenim rječnicima kako bi se:

1. pokazalo kako rječnik odražava svjetonazor vremena u kojemu je nastao
2. objasnilo kako se leksikografski pristup takvim sadržajima s vremenom razvijao
3. razmotrilo kako bi se obradi takvih sadržaja trebalo pristupiti u suvremenome, društveno odgovornom rječniku.

¹ Rad je izrađen u okviru istraživačkih projekata *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (IP-2016-06-2141) i *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM* (IP-2018-01-3585), koje u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost.

1. Uvod

Obrada osjetljivoga i pogrdnoga leksika uvijek je bila izazov za leksikografe. Vrsta su takvoga leksika riječi i izrazi povezani s pojedinim društvenim skupinama (kao što su etničke, religijske, spolne/rodne, dobne i sl.). Ti izrazi i njihova uporaba, a isto tako i leksikografska obrada, nerijetko odražavaju stereotipne predodžbe i vrijednosti koje su vremenski i kulturno specifične, stoga mogu svjedočiti o svjetonazoru određenoga društva i vremena. U ovome radu analizirat će se leksikografska obrada odabranih riječi za koje je procijenjeno da bi mogle biti osjetljive, a koje označavaju pripadnike određenih društvenih skupina ili izražavaju njihove osobine, u suvremenim i povijesnim hrvatskim rječnicima kako bi se:

1. pokazalo kako rječnik odražava svjetonazor vremena u kojemu je nastao ili vremena koje obrađuje
2. objasnilo kako se razvijao leksikografski pristup takvim sadržajima
3. razmotrilo kako bi se obradi takvih sadržaja trebalo pristupiti u suvremenoj, društveno odgovornom rječniku.

Specifičnosti obrade društveno osjetljivoga leksika tiču se različitih leksikografskih razina. Iz društvene perspektive sporan može biti već sam izbor natuknica ili pojedinih značenja koja će se uključiti u rječnik s obzirom na to da pogrđni izrazi te oni utemeljeni na stereotipima otkrivaju negativan pogled društva na određene društvene skupine. Taj odabir često ovisi o tome kakav je odnos rječnika prema korpusu na temelju kojega nastaje.² U korpusno utemeljenim rječnicima, kakvi su postali standard u suvremenoj leksikografiji, osnovni je kriterij

² S obzirom na odnos prema korpusu mogu se razlikovati *korpusno utemeljeni rječnici*, kod kojih se leksikograf služi korpusom, ali slobodno odlučuje što će od korpusnih podataka unijeti u rječnik, te *korpusom vođeni rječnici*, u kojima bi se trebali nalaziti samo podatci iz korpusa (usp. Štrkalj Despot i Möhrs 2015: 342; za pristupe u korpusnoj lingvistici v. npr. Tognini-Bonelli 2001). Korpusom vođen pristup u leksikografiji trebao bi osigurati opisivanje stvarne jezične uporabe i izbjegavanje subjektivnosti sastavljača, no to bi zahtijevalo potpuno reprezentativan korpus, kakav je sastavljačima rječnika rijetko dostupan. S obzirom na to da je stvarna jezična uporaba kakva je dokumentirana u korpusu obilježena stereotipima, predrasudama i nejednakošću, na obradu društveno osjetljivih sadržaja utjecat će, među ostalim, odabir pristupa korpusnomu materijalu. Kad je riječ o korpusom vođenome rječniku, odnos je prema stereotipima u jeziku složeniji jer je pitanje kako pomiriti društvenu odgovornost i podatke iz korpusa. Iako se može očekivati da će određeni društveno sporni sadržaji biti zabilježeni u takvome rječniku, različitim leksikografskim postupcima na to se može ukazati i time postići veći stupanj društvene odgovornosti.

za odabir građe čestoća pojavljivanja u korpusu. S obzirom na to da stvarna jezična uporaba nije korektna i obiluje pogrdnim sadržajima, može se očekivati da će se oni nerijetko pojaviti kao kandidati za obradu u rječniku kao natuknice ili kao drugi elementi leksikografske obrade (npr. kolokacije, primjeri). Postavlja se pitanje trebaju li takvi sadržaji biti zabilježeni u rječniku i na koji način kako bi se izbjeglo nepotrebno širenje nepoželjnih predodžba. To pitanje postaje osobito relevantno u današnje vrijeme kad svijest o društvenoj odgovornosti prožima različite društvene sfere, pa tako i rasprave o jeziku te time i leksikografiju. Općenito, može se reći da su i podaci o nekorektnoj jezičnoj uporabi korisni korisnicima rječnika. Kao što je primijetila Bratanić (2005: 39), treba razlikovati jezične činjenice od leksikografskih činjenica. Ako određeni stereotip postoji u jeziku, to su jezične činjenice koje leksikograf treba opisati, a ne krivotvoriti. Međutim, leksikografska obrada takve stereotipe ne bi trebala osnaživati ili stereotipne predodžbe upotrebljavati pri opisu inače neutralnih natuknica. U radu će se istražiti kako se stereotipi potvrđuju, kako se na njih ukazuje i kako se izbjegavaju na različitim razinama leksikografske obrade.

U *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika* stereotip je određen na sljedeći način: „konvencionalno, obično vrlo pojednostavljeno mišljenje, koncepcija ili uvjerenje”. Društveni stereotip mogao bi se stoga odrediti kao konvencionalno i pojednostavljeno mišljenje, koncepcija ili uvjerenje o određenoj društvenoj skupini kao što su, primjerice, spolne/rodne (*muževan/ženstven, muška/ženska ruka, ženska glava*), etničke (*ciganin, balkanac*), vjerske (*židov, islamist*), rasne (*crnčiti, kosooki*), profesijske (*kurva, mesar*), dobne (*baba, babetina*), skupine izdvojene na temelju zdravstvenoga stanja (*idiot, invalid*) i slično.

Budući da je riječ o predodžbi koja nema u potpunosti uporište u stvarnosti, ne vrijedi za svakoga pripadnika skupine na koju se odnosi, a nerijetko podrazumijeva i obilježja koja se smatraju nepoželjnima ili manje vrijednima, može djelovati uvredljivo. Uvredljivošću leksičkih jedinica bavio se Schutz (2002) te je ukazao na njezinu moguću dvostruku motiviranost. Razlikuje *izravnu uvredu* (engl. *direct offence*), pri čemu se govornik (namjerno ili nenamjerno) komu nepristojno obraća ili koga ili što opisuje u negativnome svjetlu, te *neizravnu uvredu* (engl. *indirect offence*), koja proizlazi iz utemeljenosti na predrasudi prema određenoj društvenoj skupini i stoga može biti shvaćena kao uvreda bez obzira na govornikovu namjeru da koga uvrijedi. Neke riječi mogu biti samo izravno

uvredljive (*muslić, lezbača*), neke samo neizravno (*muževan/ženstven, crnčiti*), a neke mogu biti dvostruko uvredljive (*ciganin, seljak*), što može biti važno za njihov leksikografski opis.

2. Dosadašnja istraživanja

Problem stereotipizacije društvenih skupina i obrade društveno osjetljivih sadržaja u stranim je leksikografskim istraživanjima prisutan već nekoliko desetljeća. Kao jedan od prvih važnijih radova može se istaknuti Hartevelde i van Niekerk (1996), u kojemu se daju primjeri uvredljivih i osjetljivih riječi u rječniku afrikaansa *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* te predlažu načela njihove obrade. Tema je osobito dobro zastupljena u zemljama u kojima društvena odgovornost zauzima važno mjesto u raspravama o jeziku i jezičnoj politici, kao što su nordijske (za pregled istraživanja o društvenoj odgovornosti u nordijskoj leksikografiji v. Lazić, u tisku) ili zemlje engleskoga govornog područja (npr. Allan i Burrige 2006; Atkins i Rundell 2006; Burchfield 1980. Cloete 2014. Coffey 2010; Fournier i Russell 1992; Moon 2014; Norri 2020). Nekoliko istraživanja u području političke korektnosti / društvene odgovornosti te uvredljivih sadržaja u rječnicima provedeno je i u slovenskome kontekstu (npr. Gorjanc 2004, 2005, 2014, 2017; Kern 2015; Trojar i Žagar Karer 2013).

Istraživanja u području društvene odgovornosti u hrvatskoj leksikografiji još su uvijek rijetka i uglavnom su ograničena na neravnopravno prikazivanje muškaraca i žena u rječnicima. U tome kontekstu treba spomenuti rad Bratanić (2005), koji se bavi definicijama imenica za muškarce i žene u suvremenim hrvatskim rječnicima, pri čemu se zaključuje da su one u velikoj mjeri stereotipizirane i ideologizirane. Dakić (2017) analizira i ostale elemente leksikografske obrade riječi *žena* i *muškarac* te pokazuje da su stereotipne predodžbe i neravnopravnost prisutne, osim u definicijama, i u primjerima, sintagmama i frazemima, a Pišković (2017) na korpusu koji se sastoji od imenica za žene i muškarce iz semantičkih polja karakter, fizičke značajke i seksualnost i njihovih rječničkih definicija ponovno uočava stereotipiziranje i asimetriju. Miloš (2017) ističe da je stereotipnost u leksikografskoj obradi često odraz stereotipnosti u društvu. Još su rjeđa istraživanja na povijesnome korpusu. Primjer je takvoga istraživanja

rad Horvat i Mihaljević (2019), u kojemu su analizirani mocijski parnjaci u starijim hrvatskim rječnicima i gramatikama.

3. Izvori i metodologija

Kako bi se prisutnost društvenih stereotipa i obrada riječi povezanih s društvenim skupinama istražila iz dijakronijske perspektive, analiza je podijeljena u dva dijela, od kojih je prvi obuhvaćao povijesne hrvatske rječnike, a drugi suvremene.

Korpus na kojemu je proveden povijesni dio istraživanja sastoji se od sljedećih rječnika:³ F. Vrančić (1595), *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*; B. Kašić, *Hrvatsko-talijanski rječnik*; J. Mikalja (1649), *Blago jezika slovinskoga*; J. Habledić (1670) *Dictionar ili reči slovenske*; P. Ritter Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*; A. Della Bella (1728), *Dizionario italiano, latino, illirico*; I. Belostenec (1740), *Gazophylacium*; A. Jambrešić (1742), *Lexicon Latinum*; J. Stulli (1801), *Lexicon latino-italico-illyricum*; (1805), *Rjecsosloxje*; (1810), *Vocabolario italiano-illirico-latino*; J. Voltić (1803), *Ričoslovník iliričkog, italijanskog i nimačkog jezika*; B. Šulek (1860), *Njemačko-hrvatski rječnik*; ARj. (1880 – 1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (tzv. Akademijin rječnik); F. Iveković i I. Broz (1901), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Najveći je broj primjera iz ARj-a jer je taj rječnik opsegom najveći i donosi najiscrpniju leksi-kografsku obradu.

Suvremeno stanje istraženo je na temelju sljedećih rječnika: J. Šonje, ur. (2000.), *Rječnik hrvatskoga jezika* = RHJ; *Hrvatski jezični portal*⁴ (<http://hjp.znanje.hr>) = HJP; M. Birtić i dr. (2013.), *Školski rječnik hrvatskoga jezika* = ŠR; Lj. Jojić, gl. ur. (2015.), *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* = VRH.

Iako inventar natuknica u povijesnim i suvremenim rječnicima nije posve podudaran, radi otkrivanja dijakronijskih promjena pregledane su natuknice koje postoje u obama skupinama rječnika te natuknice iz istih semantičkih skupina,

³ Navedeni su izvorni podatci o godinama objavljivanja, puni se bibliografski podatci nalaze pod *Izvori*.

⁴ *Hrvatski jezični portal* nastao je na temelju nekoliko suvremenih rječnika i leksikografskih izdanja, među ostalim *Velikoga rječnika hrvatskoga jezika V. Anića* (Novi Liber, 2003.) i *Hrvatskoga enciklopedijskog rječnika* (Novi Liber, 2003.).

i to u prvome redu: muško – žensko, obiteljski odnosi, seksualnost, zanimanja, narodnost. Ishodište za analizu činio je popis od 1166 riječi koje se pojavljuju kao natuknice u povijesnim rječnicima (Tablica 1) sastavljan tako da su unaprijed odabrane osnovne riječi u čijoj bi se obradi mogli pronaći stereotipi, čemu su dodane i njihove izvedenice i istoznačnice/bliskoznačnice. U suvremenim rječnicima pregledane su riječi s toga popisa koje su u njima obrađene, a analiza je proširena i nekim primjerima koji su zanimljivi za suvremeni kontekst. Analizirani su različiti elementi leksikografskoga opisa: izbor natuknica, stilske odrednice, definicije, primjeri, kolokacije i sinonimi. Frazemi, u kojima su često kodirani društveni stereotipi, zbog prostornoga ograničenja nisu obuhvaćeni istraživanjem.

Tablica 1. Popis natuknica čija je obrada pregledana u povijesnim rječnicima grupiranih prema osnovnoj riječi

osnovna riječ	izvedenice i istoznačnice
baba	baba, babački, babajko, babajkov, babaluk, babe, babica, babin, babinški, bablji, babuša, baburast, baburina, babuskara, babuskera, babuština, baka, bakin, bapka, bapko, bapski
brat	braca, braco, bracin, bracov, brače, braća, braćan, braćenac, braćenje, braćica, braćinac, braćo, brajin, brajko, brajo, brat, brata, bratac, bratan, bratanac, bratanica, bratičina, bratična, bratić, bratimski, bratski, bratinski, bratin, bratjenac, bratko, bratni, brato, bratov, bratski, bratućed, bratućeda
cura	cura, curetak, curetina, curica, curin, curski
čovjek	čovječ, čovječac, čovječak, čovječan, čovječanski, čovječanstven, čovječanstvo, čovječaski, čovječastvo, čovječestvo, čovječetina, čovječic, čovječica, čovječić, čovječina, čovječište, čovječiti, čovječji, čovječki, čovječljiv, čovječni, čovječnost, čovječnostasan, čovječski, čovječstvo, čovječtvo, čovječuljak, čovjek, čovjekov, čovjeski, čovjestvo, čovješki, čovještvo, čovo, čovuljak, čovuljic
dječak	dečko, dječac, dječačić, dječak, dječarac
djed	djed, djedak, djedetina, djedić, djedin, djedina, djedinski, djedo, djedov, djedovan, djedovski, djedstvo, djeduša
djeva	djev, djeva, djevac, djevački, djevan, djevčić, djevica, djevič, djevičan, djevičanski, djevičanstvo, djevičanstvovati, djevičarski, djevičastvo, djevičica, djevičiji, djevičin, djevičina, djevičiti se, djevički, djevičnost, djeviški, djevištvo, djevka, djevomužan, djevosiļje, djevostavnik, djevoštak, djevostavstvo, djevoštovac, djevoštovanje, djevoštovatelj, djevoštovlje, djevovanje, djevovati, djevski, djevstvenik, djevstvo
djever	djever, djeverak, djeverčić, djeverčina, djeverić, djeverni, djeverov, djeverski, djeverstvo, djevstvovati

punac	puna, punac, pune, punica, puničin
sestra	seja, seka, sekana, sekna, sela, sele, sestra, sestran, sestrana, sestrenica, sestrenje, sestrašina, sestretina, sestrica, sestričan, sestričica, sestričić, sestričina, sestrička, sestrična, sestrić, sestrička, sestrimiti, sestrimka, sestrimljene, sestrin, sestrinac, sestrinica, sestriński, sestrinstvo, sestriti, seša, seška
sin	sin, sinac, sinak, sinčak, sinčić, sinčina, sinić, siniti, sinov, sinov, sinovalj, sinovaljski, sinovan, sinovca, sinovče, sinovčev, sinovčica, sinovčić, sinovica, sinovičić, sinovičin, sinovična, sinovika, sinovina, sinovka, sinovkinja, sinovljenje, sinovljevi, sinovlji, sinovni, sinovski, sinovstvo, sinski, sinstvo, sinubojstvo, posin, posinak, posinaštvo, posinčad, posinče, posinitelj, posiniteljica, posiniti, posinovati, posinka, posinko, posinovac, posinovatelj, posinoviti, posinovka, posinovljenik, posinovljenje, posinovljenik, posinovljivati, posinovski, posinovstvo, posinjenik, posinjenje, posinjati, posinjivati, pastorac, pastorad, pastorak, pastorčad, pastorče, pastorčenje, pastorčica, pastorčić, sinovac
stric	stric, strican, stričan, stričanac, stričev, stričević, stričevića, stričevina, stričevišna, stričevka, stričična, stričić, stričićev, strij, strija, strijo, strika, strikača, strikan, strikeša, striko, strikov, strina, strinan, strinić, strinin, strinica, strinišna, strinka, strinkača
svekar	svekar, svekra, svekrbaša, svekrbina, svekrev, svekrica, svekrov, svekrva, svekrvasto, svekrvica, svekrvić, svekrvin, svekrvstvo
šura	šura, šurak, šurakov, šurica, šuričica, šurin, šurja, šurjak, šurjakinja, šurjakov, šurjin, šurjinica, šurko, šurnaja, šurnajin, šurnajaja, šurnajajin, šurnajava
tast	tast, tastov, tašta, taštin
teta	teta, tetac, tetak, tete, tetec, tetica, tetična, tetić, tetička, tetin, tetin, tetka, tetkica, tetkičin, tetkin, tetkov, teca
ujak	uja, ujac, ujač, ujača, ujačina, ujak, ujakov, ujaković, ujčev, ujčević, ujčevina, ujčevitnja, ujčić, ujčićna, ujkin, ujko, ujkov, ujna, ujnica, ujnin, ujnišna, ujo
unuk	unućac, unućad, unuće, unućeć, unućica, unučić, unučići, unućeje, unuk, unuka, unukin, unukov, unuštvo
zaova	zaova, zaovac, zaovica, zaovičić, zaovičin, zaovična, zaović, zaovin, zaovinstvo, zaovka, zalva, zava, zavica, zavičin
zet	zet, zetazet, zetac, zetan, zetić, zetnjev, zetnji, zetov, zetovljevi, zetovlji, zetovski, zetovština, zetstvo, zeturina

žena	žena, ženad, ženarenje, ženarin, ženariti, ženaroš, ženarstvo, ženarstvovati, ženat, ženjat, ženčak, ženčariti, ženčast, ženčica, žene, ženjenje, ženjenik, ženetina, ženica, ženicoljubovnik, ženičan, ženičati se, ženičica, ženidba, ženidban, ženidben, ženidbenik, ženidbina, ženidbovati, ženih, ženihov, ženik, ženikov, ženilo, ženin, ženina, ženistvo, ženitak, ženiti, ženitnji, ženitva, ženitven, ženitvo, ženka, ženkar, ženkaroš, ženočka, ženodržac, ženodržavstvo, ženohlepan, ženolizavac, ženoljub, ženoljubac, ženoljubnost, ženoljubitelj, ženomrzac, ženomuž, ženoobrazan, ženopokoriv, ženoželitelj, ženska, ženskac, ženskać, ženskadija, ženskar, ženskara, ženskarac, ženskaric, ženskarija, ženskaroš, ženski, ženskica, ženskić, ženskija, ženskin, ženskinje, ženskiš, ženskoća, ženskoćudan, ženskolicast, ženskonja, ženskosrčan, ženskost, ženstvo, ženstvovati, ženščad, ženščak, ženturina, ženujin, ženurda, ženurina, ženjskina, ženjšćak, ženjuh
blud	blud, bludan, bludica, bludište, bluditeljica, bluditi, bludiv, bludnežljiv, bludnica, bludničica, bludničin, bludničina, bludnički, bludnik, bludnište, bludništvo, bludniv, bludno, bludnost, bludnovati, bludnjak, bludoćudan, bludodjelovanje, bludodjelje, burdelj, burdeljiti, burdeljnica, burdeljski
dumna	dumna, dumnica, dumničica, dumničin
glumac	gluma; glumac, glumač, glumačiti, gluman, glumar, glumarija, glumariti, glumarski, glumarstvo, glumčev, glumčiti, glumitelj, glumiti
hotim	hotim, hotimac, hotimica, hotimičar, hotimik, hotimnica, hotimnički, hotimnik, hotimnost, hotimski, hotimstvo, hotinica, hotinstvo, hotnica, hotnik, hotništvo
junak	junačan, junačenje, junačica, junačić, junačina, junačiti, junačji, junački, junak, junakinja, junakoćudan, junakoćudnost, junakorodan, junakov, junaštvo, junaštovati
krčmar	konobar, konobarica, krčmar, krčmarica
kurva	kurva, kurvaluk, kurvanje, kurvanjski, kurvar, kurvarci, kurvaran, kurvarenje, kurvarev, kurvarić, kurvarija, kurvarina, kurvariški, kurvarište, kurvarištvo, kurvariti, kurvariv, kurvarluk, kurvarnica, kurvarov, kurarski, kurvarstvo, kurvarstvovati, kurvastvo, kurvati, kurvenda, kurventa, kurvetina, kurvica, kurvić, kurvin, kurvinski, kurviš, kurvište, kurviti, kurvovati, kurvski, kurvstvo
načelnik	načelnik, načelnica
pjevač	pjevač, pjevačica
plesač	plesač, plesačica
političar	političar, politik
predsjednik	predsjeda, predsjedatelj, predsjeditelj, predsjednik
prostitutka	prostitutka
rob	rob, ropkinja
seljak	selac, selak, selan, seler, seljače, seljak, seljakača, seljakinja, seljakuša, seljanac, seljanče, seljančica, seljančić, seljanica, seljanić, seljanin, seljanin, seljanka, seljankinja, seljika, selnik

sluga	sluga, sluškinja, službenica, službenik
Bosanac	Bosanac, Bosanka, Bosankinja, Bosanlija, Bosanska, bosanski, Bosna, Bošnjača, bošnjački, Bošnjak, Bošnjakinja, Bošnjakuša, Bošnjanac, Bošnjanin, Bošnjak
Bugarin	Bugar, Bugarac, Bugarčad, Bugarče, Bugarčica, Bugarija, Bugarin, bugariti, Bugarka, Bugarkinja, Bugarska, bugarski
Ciganin	Cigan, cigančad, Ciganče, cigančenje, Cigančica, Cigančići, Cigančin, Cigančina, cigančiti, Cigančura, Ciganica, Ciganić, ciganija, Ciganin, Ciganinov, ciganisanje, ciganisati, ciganiti, Ciganka, Cigankinja, ciganluk, Ciganović, ciganski, ciganština
crn	crn, crnac, crnački, crnica, crnoća
Crnogorac	Crnogorac, crnogorački, Crnogorčad, Crnogorče, Crnogorka, crnogorski
Čeh	Čeh, Čehinja, češki
Dalmatinac	Dalmacija, dalmacijanski, Dalmantija, Dalmat, Dalmatija, dalmatijski, Dalmatin, Dalmatinac, Dalmatinka, Dalmatkinja, dalmatinski, dalmatski
Grk	Grcija, Grčić, Grčija, Grčka, grčki, Grk, Grka, Grkanac, Grkinja, Grkinjica, Grkinjin, Grkinjka, Grkinjkinja, Grkov
Hrvat	Hrvacija, Hrvačica, Hrvačija, hrvački, Hrvaćanin, Hrvačka, hrvaćski, hrvarski, hrvaški, hrvaština, Hrvat, Hrvatac, Hrvatica, Hrvatija, Hrvatini, hrvatiti, Hrvatka, Hrvatkinj, Hrvatska, hrvatski, pohrvaćivati, pohrvatiti
Slaven	Slav, Slaven, Slavenin, slavenizirati, Slavenka, Slavenska, slavenski, slavenstvo
Slavonac	Slavonac, Slavonija, Slavonka, Slavonkinja, slavonski
Srbin	posrbiti, posrbļjavanje, posrbļjavati, posrbļjenje, Srb, Srba, Srbadija, Srbalj, srbaljski, srbaljstvo, Srbelj, Srbekanja, Srbenda, Srbija, Srbijanac, Srbijanka, srbijanski, Srbin, srbinski, srbinstvo, Srbinj, srbinski, srbiti, Srblija, Srbļjak, Srbļjanin, srbļjenje, srbļji, Srbļjin, srbļjinski, Srbo, srbovanje, srbovati, srbožder
Turčin	potur, poturački, poturčenjak, poturčenica, poturčenik, poturčiti, poturčivati, poturica, poturice, Tura, turački, Turak, Turcija, Turčan, turčanje, turčati, Turčažija, Turče, Turčenjak, turčenje, Turčežija, Turčin, Turčina, Turčinka, Turčinov, turčinski, turčiti, Ture, Turkinja, Turkinjica, Turkinjin, turkovati, Turska, turski, Tursko, turstvo
Zagorac	Zagora, Zagorac, Zagoranin, Zagorje, Zagorka, Zagorkinja, zagorski

4. Povijesni pogled

4.1. Odabir natuknica

U rječnicima katkad i izbor natuknica koje se obrađuju odražava stanje svijeta i društvene stereotipe. Marijana Horvat i Milica Mihaljević u radu *Dijakronijski pogled na mocijske imenice* istražile su koliko se pojavljuju ženski mocijski parnjaci u odabranim starijim hrvatskim rječnicima. Zaključile su da su u rječnicima „češće zastupljene muške profesijske imenice, a ženske rijetko i uglavnom u tradicionalno ženskim zanimanjima.” (2019: 41). Tako se u ARj-u pojavljuju kao natuknice riječ *glumac*, ali ne i *glumica*, *političar* i *politik*, ali ne *političarka*; *predsjeda*, *predsjedatelj*, *predsjeditelj*, *predsjednik*, ali ne i mocijski parnjaci tih riječi i sl. U starijim je rječnicima ženski parnjak češće *supruga* nego ženska istovrijednica muškoga naziva, npr. u ARj-u je riječ *mesarica* definirana kao *žena mesarova*.⁵

4.2. Stilske odrednice

U starijim su rječnicima riječi rijetko određene kao pogrdne. U analiziranim su primjerima češće odrednice kojima se označuje pogrđnost kod riječi koje opisuju osobe ženskoga spola – najčešće umanjenice ili uvećanice od neutralne riječi za žensku osobu, kao što je u primjerima iz ARj-a: npr. *ženetina* – najčešće kao peyorativ u moralnom smislu; *ženina* – aug. i pejor. od *žena*; *ženturina* – aug. od *žena*, najčešće u peyorativnom smislu; *strikača* – isto što *strina*, ali podrugljivo; *strikeša* – podrugljivo ime za *strinu*; *strinkača* – podrugljivo ime za *strinu*; *babuša* – pogrđa *babi* (starijoj ženi), *babetina*; *baburina* – pogrđa *babi*, starijoj ženi; *babuskara* – pogrđa *babi*; *seļakuša* – augm. s peyorativnim značenjem. Zanimljiv je primjer obrade riječi *mužetina*, koja se u ARj-u definira ovako: u nar. pjesmama zove tako žena u šali svoga sitnoga i kukavnog muža, s primjerima: nije ovo jagñetina, nego moja mužetina i nij' to tvoja piletina, već to j' moja mužetina. U obradi riječi *djevojka* u ARj-u navodi se: tako se muško zove 'djevojkom' kao u prijekor. U ARj-u u obradi riječi *kopilan* i *kopilica* ističe se da se riječi upotrebljavaju kao *psovka*, a kod riječi *kopilan* dodano je *bez obzira, zaslužuje li takvo*

⁵ Usp. Horvat i Mihaljević 2019.

ime onaj kome se to kaže. Uz imenicu *maćeha* u ARj-u je navedeno da je *uopće ime mrsko*, a uz imenicu *kopil* da se ne shvaća *svagda u zlom smislu*. Uz riječi *kopile* i *kopilica* navodi se da se riječ upotrebljava *kao psovka*. U obradi riječi *ciganović* navodi se da je to *poruga čovjeku koji laže i vara*. U definiciji riječi *kurva* navodi se u ARj-u da je riječ *narodna, ali nije pristojna*, da se kadkad ne upotrebljava samo *u zlom smislu* jer se upotrebljava *od šale*. Za riječ *kurvić* navodi se da nije uvijek *pogrdna riječ*. U obradi riječi *sestretina* navodi se da je tu navedeno *pejorativno značenje mjesto augmentativnoga; upravo oprečno*. U obradi riječi *Turčažija* navodi se da se riječ upotrebljava *prezrivo*.

U korpusu su, dakle, utvrđeni sljedeći načini isticanja da je riječ o pogrdnome značenju: *najčešće kao pejorativ u moralnom smislu; pejor.; najčešće u pejorativnom smislu; s pejorativnim značenjem; pejorativno značenje, podrugljivo; podrugljivo ime; pogrda; u šali; kao u prijekor; kao psovka; ime mrsko; u zlom smislu; poruga, riječ je narodna, ali nije pristojna; od šale, pogrdna riječ; prezrivo*.

Zanimljivo je da se u obradi vulgarizama (npr. *kurcañe, kurcovina, kurčekaña, kurčeñe, kurčić, kurčina*) u ARj-u ne navodi nikakva odrednica, ali je u navođenju značenja dio riječi cenzuriran trotočjem. U drugim je izvedenicama istoga korijena značenje izostavljeno.

4.3. Rječnička definicija

U rječničkoj je obradi nekih riječi stereotipizacija ili pogrdnost vidljiva u definiciji.

4.3.1. Muško-ženski odnosi

U riječima koje označavaju mušku osobu u povijesnim se rječnicima često ističe da je bivanje muškarcem istovjetno bivanju junakom ili da je osnovna značajka muškosti hrabrost, smjelost, junaštvo... Ta je pojava vidljiva npr. u definicijama u ARj-u: *muškarac – u Mostaru muški je gotovo isto što i junak; muštvo – muževna jakost, snaga; mladikovitost – svojstvo onoga, tko je snažan i zdrav kao mladić*. Te su muške osobine još više istaknute u obradi imenica koje označuju

žensku osobu ili mušku osobu koja se ponaša kao ženska osoba, a kojima nedostaju osobine koje se smatraju prototipno muškima. To je vidljivo npr. u ARJ-u u obradi riječi *djevojka*, za koju je istaknuto da se uspoređuje s muškim *po lepoti* s primjerom *svaki bješe lepši od djevojke, po plašivosti, nevažalstvu i po tome što plače*. U obradi riječi *žena* navodi se da se riječ upotrebljava i preneseno kao *oznaka ili obilježje čovjeka koji se vlada kao žena, koji je plašljiv, kukavica*. U definiciji riječi *ženski* navodi se da ona znači *suprotan muškom u hrabrosti, smjelosti i snazi, tj. slab, mek, mlitav, bojažljiv, strašljiv, kukavički*. Slični se stereotipi pojavljuju i u obradi riječi *ženskoña – muškarac, koji je bojažljiv kao djevojka*. Riječ *ženčica* definirana je kao *u prenesenom smislu o muškarcu, koji je bojažljiv kao djevojka*. Osim strašljivosti i bojažljivosti, žene se za razliku od muškaraca opisuju i kao meke, slabe, nježne, osjetljive i razmažene. Tako se riječ *ženskoćudan* u ARJ-u definira kao *koji je ženske ćudi ili naravi, nežan, razmažen, mekoputan*. U definiciji riječi *ženstvo* spominju se *ženska mekoća, slabost u suprotnosti prema muštvo (muževna snaga, jakost)*. Glagol *ženstvovati* definiran je kao *činiti da tko bude mek, slab kao žena*. *Ženščak* je definiran kao *muškarac, koji je sličan ženi, koji radi i vlada se kao žensko, koji je mek, osjetljiv kao žensko, kome žena zapovijeda, koji voli ženske i trči za nima*. *Ženčast* je definiran na sljedeći način: *kao žena, ženski, t. j. razmažen, slab, bojažljiv*. Glagol *ženščati* definiran je kao *činiti da tko bude mek i osjetljiv kao ženska*. Pridjev *ženunji* definiran je kao *mek, slab kao žena*. Riječ *strina* pod d) definirana je kao *slab, plašljiv čovjek kao žena*.

U obradi riječi *junak* u ARJ-u je vidljivo da se junaštvo obično prepoznaje kao značajka mladih. Junak se tako definira kao *uprav mlad čovjek, mladić; u pravom smislu mlad čovjek, mladić*. To je odraz i izvornoga značenja riječi od koje je riječ nastala – *prasl. *junъ* ‘mlad’.

U starijim rječnicima vidljiv je i stav da žena treba biti usmjerena na obitelj i djecu. Tako se *žena* definira kao *osoba kojoj je organizam udešen za rađanje djece*. U definiciji riječi *ženidba* u ARJ-u je navedeno da je cilj ženidbe osnivanje obitelji: *zakonom priznato združenie čovjeka i žene radi osnivaña porodice*. U definiciji riječi *sin* vidljivo je da su se odnosi muškarca i žene smatrali grešnim: *objašnava to starim vjerovañem po kome se smatralo, da su tjelesni odnosi između muža i žene i začecje religijski nečisti i grijeshni*. Kao jedno od značenja

riječi *kurva* navodi se da se prenosi *kao psovka na muško čeljade, ističući osobito, kao kod ženskoga, lukavost, laživost, nevjeru.*

Iz navedenih je primjera vidljivo da se u starijim rječnicima žene uglavnom prikazuju kao nježna, bojažljiva, slaba bića, katkad i kao razmažena ili lukava, kojima je glavni smisao života rađanje djece. Muškarci se opisuju kao suprotno od žena po tim osobinama, a katkad ih se pogrdno označava imenicama koje izvorno označavaju žensku osobu.

4.3.2. Etnici

U definiciji riječi *Srb* u ARj-u istaknuto je da je riječ o narodu koji govori istim jezikom kao Hrvati: *Srb – pripadnik naroda, koji govori istim jezikom kao Hrvati i koji se smjestio u sjeverozapadnom dijelu Balkanskog poluotoka i pripada južnim Slavenima.* Slična je definicija u ARj-u i pod *dalmatinski* u kolokaciji *dalmatinski jezik: o jeziku (hrvatskom ili srpskom).* Ističe se da je Srbin svaki pripadnik pravoslavne vjere u definiciji: *Srbin je isto što pripadnik srpsko-pravoslavne crkve.* Hrvat se pak u ARj-u definira kao jedno od dvaju plemena od kojih se sastoji *naš narod* uz napomenu da su drugo Srbi.

Stereotipi su vidljivi i u definicijama izvedenica od riječi *ciganin* u ARj-u: *ciganović – poruga čovjeku koji laže i vara; cigančiti – cigančiti je osobito prositi ili iskati navalujući, ne odstupajući, kao što čine Ciganke; ciganisati – preveć cjenkati se.*

4.3.3. Ostalo

U ostalim su skupinama riječi također katkad u definiciji vidljivi primjeri stereotipizacije. Tako je u ARj-u riječ *seľanin* definirana kao *prost čovjek, suprotno građanin.*

4.4. Sinonimi

U dijelu je obrada stereotipiziranja vidljivo u odabiru riječi koja se navodi kao sinonim. Ta je pojava osobito česta u starijim rječnicima, u kojima su definicije uglavnom donesene u obliku sinonimnih riječi. Tako se u ARj-u u definiciji riječi *babuština* navodi da ona znači *babski posao*, *besposlica*. Uz imenicu *mladičnost* kao sinonim navodi se imenica *nežnost* uz dodatak *kao što je u mladice*. U Mikaljinu se rječniku navodi *ženski*, tj. *nejunački*. U Della Bellinu rječniku uz *ženski* navedeno je *strašljivo*, *plašljivo*; *preneseno: nejunački*, *kukavički*, a uz *na žensku – razbludno*. U Mikaljinu rječniku uz pridjev *muški* naveden je *junački*. Pozitivno su pak u ARj-u stereotipizirani izrazi *majčin sin – gotovo kao i junak te majković – majčin sin (kao junak)*. Kao istovrijednice riječi *ciganiti* pojavljuju se sljedeće riječi: a) *varati* (Belostenec, Stulli, Voltić); b) *prosjaciti* (Voltić); c) *skitati se* (Stulli). Istovrijednice su riječi *ciganija* u ARj-u *prijevara*, *bezobrazno iskañe*, *preveliko naplaćivañe*, *skitñia*. U Belostenčevu rječniku *cigan* je *varalica*. Kao sinonim se riječi *kurvati* navodi *lagati*.

I s pomoću sinonima koji se navode u starijim rječnicima ističe se stav da su žene slaba, plašljiva i kukavna bića po tim značajkama suprotna muškarcima. Riječi koje označavaju Rome često se povezuju s varanjem, iznuđivanjem novca i lutanjem te je ta skupina u analiziranoj leksikografskoj građi prikazana izrazito negativno.

4.5. Kolokacije

U ARj-u se uz neke riječi izdvajaju i česte kolokacije. U obradi riječi *svekrva* navodi se da *u nar. pjes. svekrva ima često atribut zla*. U Mikaljinu rječniku uz ženu se pojavljuju kolokacije: *zloćudna*, *zlobna*. U Habelićevu rječniku žena je *zlopametna*, u Vitezovićevu *divlja* i *grda*, u Della Bellinu *karljiva*, *osramotjena*, *nečastna*, *nepoštena*, *razpuštenica*, *zla*, *bludnica*, *zlica*, *nečastnica*, *grešnica*, *hotnica*, *priljubovca*. U Belostenčevu je rječniku žena *mrska*, *pogana*, *nezasitna*, *nepoštena*, a u Jambrešićevu *nikad sita*.

U obradi imenice *Turčin* izdvajaju se u ARj-u česti epiteti: *silan*, *klet*, *hud*, *ljut*, *bijesan*, *proklet*, *nemio*; i česte imenice: *soko*, *janjičar*, *nevjernik*.

4.6. Primjeri

Stereotipizacija i negativno prikazivanje najčešće su vidljivi u odabiru primjera koji oprimjeruju pojedino značenje. Stereotipizacija i negativno prikazivanje ne odnose se uvijek na lemu, nego katkad i na neku drugu riječ u primjeru.

4.6.1. Muško-ženski odnosi

U primjerima uz natuknice *muž, čovjek, čovječanstvo, djevojka* vide se stereotipi o ženama koje su smatrane vrijednima samo ako imaju muža, čak i ako on nije osobito dobar: *Blago onoj, ku dopade bit za mužem makar malim; to je ženi lipa dika, koja ima svog čovika; muštvo prema ženstvu: nema ženstva bez čoestva, to je: teško ženi bez čoeka; Teško zemlji kuda vojska prođe! I djevojci koja sama dođe!; Nema ženstva bez čoestva. Teško ženi bez čoveka.* Iz natuknice *žena* u ARj-u vidljivo je i da žene koje rode izvan braka nisu promatrane pozitivno: *Da bude rodila ne budući za mužem, ne bi bila držana za ženu dobru.* U primjerima uz natuknicu *muškarac* u ARj-u ističe se da je dobro ako je novorođeno dijete muško: *Babica mu reče da j' dite na su sreću muško;* a činjenica da se žene rjeđe posvajaju od muškaraca vidljiva je u natuknici *muškiña: većinom uzima se muškiñe za posinka, a ženskiñe rjeđe.* Niz je primjera u kojima je istaknuta suprotnost između muškaraca i žena u kojima se muškarci prototipno doživljavaju kao pametni i hrabri, a žene kao lakoumne i kukavne te pameću jednake djeci: *Bolje nam je muški poginuti nego ženski natrag izbjegnuti; Mi žene ... neimamo pamet mušku na djetsku; budući da je žena svaka slabija i ni tako jaka, za to čovik nezinu stranu mora držati; čovjek je glava, a žena trava; Žena je dugokosa, a kratkoumna.* U pojedinim se primjerima ističe da žene katkad mogu biti pametne i hrabre, ali su to onda muške značajke: *Zlatna je to žena bila, pametna kao muška glava; Postavivši u žensko srce mušku sminost.* Sličan je primjer i u obradi riječi *mužaski: ne straši se, o čestita cesarice, da mužaski se bori (t. j. junački).* Muške osobine u žena katkad se promatraju negativno, kao što je u primjeru riječi *muževan: žena griješi smrtno, kada pogrđujući muža hoće ona guvernat i zapovijedat i da se čini ne vođa bivši dobar guveran muževni.* U nekim se primjerima ističe da su žene pod muškom vlasti, kao što je uz riječi *muževni* i *čovjek: pod muževnom češ oblasti biti; čovik ženi glava biva, čovik gospodar ženi.*

Ženski se jezik katkad opisuje kao *zao* i *opak* kao u primjeru uz riječ *muževni*: *a njezda zaradi zla i opaka jezika ženina*, i riječ *žena*: *Žena je samo dobra, ka jezika ne ima; Žena će samo onu tajnu sačuvati, koju ne zna; Žene su da zборе, a ljudi da tvore*. Ističe se da je važno da žena šuti, osobito kad muškarac govori: *Kučka nek laje, a žena nek muči.*; *Žena jezik za zube kad muž govori*. Žene se općenito opisuju kao lukave: *da je čovječko lukavstvo spram ženskoga ništavno*; i prevrtljive: *Ne vjeruj ženi, er se kako mjesec mijeni*. Iz primjera uz riječ *muževli* vidljivo je da žena mora za svoje djelovanje dobiti muževno dopuštenje: *Može li žena mužata učiniti lemozinu bez dopuštenja muževla?*

U primjerima uz natuknicu *čovjek* u ARj-u niz je stereotipa o ženama i negativnih prikaza žena. Žene tako donose propast muškarcima: *žene su ke čine kroz gorki nepokoj čovjeku da gine i skonča život svoj*; ženska ljubav donosi nesreću: *ženska ljubav drugo se ne sudi neg smeća, plač i vaj i nemir od ljudi*. Žene moraju biti sramežljivije od muškaraca: *sramežljivstvo pohvaļenije jes u ženi nego li u čoviku*. Izriče se da se razlikuju muški od ženskih poslova: *poslovi su odijeleñi: čovjek u poļu, a žena u kući; ti ženikari lepo šiju ... i druge ženske poslove rade ... samo da ne traže muškaraca; ženskadija pravi večeru; To u nas radi ženskadija; o muškarcu, koji se ponaša kao ženska glava i zna obavļati ženske poslove*. U primjeru uz riječ *gospodična* navodi se da je za dobru ženu važno da nije lijena: *gospodične ke su lene redko kad su dobre žene*.

U pojedinim se primjerima u ARj-u spominje obiteljsko nasilje: *Je li pravo da me čovik bije?; brala je Mara nevjesta ... drugu je kitu nabrala: Ova mi kita ružice Jovanu mom gospodinu, neka me Jovo ne bije*. Ono je u nizu primjera u natuknici *žena* prikazano pozitivno: *Ko ženu ne bije, on čovjek nije; Ženu i konja udri, ako želiš, da su ti pokorni*.

Riječi *junački* u primjeru je u ARj-u suprotstavljena riječ *ženski* ili *djevojački*: *sve su naše narodne pjesme razdijelene na pjesme junačke i na ženske; oči djevojačke i lice junačko*.

Negativno se promatra i muškarac koji nije u braku: *Čoek ne može biti čoek dokle ga žena ne krsti, to je dok se ne oženi i ne postane čoek svoje žene*.

Imenice koje označavaju žensko katkad se upotrebljavaju kao uvreda za muškarce, kao što je u primjerima u ARj-u: *tako se muško zove 'djevojkom' kao u prijekor: Muč' đevojko, a ne mio sine!; ti nijesi čojk van onaj kukavni ženskić*. Uvred-

ljivim se smatra i usporedba muškarca sa ženom: *O Radule, gori od djevojke; O Osmane, grđi od djevojke!; Strašiviji sam od svakoje djevojke; Pišti, plače kano i djevojka; Zaplakaću kao i devojka; Mlitav kao žena; Ne valaš koliko djevojčina.* (Reče se – u Crnoj Gori – rđavu muškarcu, osobito koji nije junak).

U Šulekovu rječniku navodi se primjer: *žena je lukavija od vraga*, a u Stullijevu *žena je na svijetu najgora zvir*.

Kao suprotnost junaku često se navodi žensko: *Ta nemoj me ženski udarati, već me udri, čim s' junaci biju.*

Uz pridjev *ženičan* pojavljuju se imenice *basna* i *tlapa*: *ter da sva njihova kazivaña ne bjehu ino neg' ženične basni i tlape*. Loše obavljen posao smatra se nesvojstvenim muškarcu: *kao da nijesi muško – kad ko što rđavo radi*.

Iz primjera koji se navode uz riječi koje označavaju muškarce i žene vidljivo je da se žene doživljavaju kao lakoumne, kukavice, pameću slične djeci, da ih se negativno promatra ako nisu u braku te da je poželjnije dobiti sina nego kćer. Žene su u braku podređene muškarcima, a obiteljsko nasilje često i nije prikazano negativno.

4.6.2. Rodbinski odnosi

U primjerima naziva rodbinskih odnosa također je niz stereotipa najčešće povezanih s pojedinim, uglavnom ženskim, članom obitelji. Uz imenicu *baba* i uz riječi od nje izvedene često se pojavljuju riječi koje označavaju što izmišljeno, nepotrebno ili općenito negativno: *to su babje izmišljene varke; već ste ovu zemlju svu usmrđeli s vašim babušam i s njihovim fabulama; to su ti sve babuštine, tu se nema što vjerovati; bapskijeh gatalica kloni se; To su babske priče i mudrosti; Pogan babska malovridna; Babskih basni se odvrzi*. Negativni opis pritom nije povezan isključivo sa starijom životnom dobi, nego se negativno često opisuju i mladi. Mladež se opisuje kao isprazna, neposlušna, samovoljna i nezrela, kao što je u primjerima u ARj-u: *Ogledajte se, isprazna mladeži ... u ovo ogledalo; mladež naša je neposlušna, mladež naša je brez stida, na kojima mladež samovoljna pokazuje toržestvo užasa; zavađajuć nezrelu svoju mladež*.

U obradi riječi *maćeha* niz je primjera koji je prikazuju u negativnu svjetlu, uz odrednicu da je općenito riječ o *mrskoj riječi*: *maćehe da hude u život i u smrt vazda su zločude; huda nemila maćeha prokleta; narav nam maćeha kaže se naj gora; ti jesi maćeha svijeh zledi; a maćeha oca moga da od pastorka mrzi sina, čudit mi se nije od toga; bježi brezposlicu kakono maćehu kreposti; kako maćeha nemilostiva; zloj maćehi v ruk dana; Koliko je bijelih vrana toliko je dobrih maćeha; maćeha zla ućeha; boļa je i naj gora majka nego naj boļa maćeha; maćeha stane odmah mrziti na svoju pastorku. Loše konotacije uz riječ *maćeha* vidljive su i u izvedenicama: *deca, koja su doznala za maćesine spletke, spremne se još napred; maća malo za pastorče mari*. *Maćeha* je u ARJ-u negativno opisana i u primjerima uz riječi *pastorak, pastorčad, pastorče* i *pastorka*: *maćeha ... od pastorka mrzi sina; i zlu će pastorku maćeha prostiti; maćeha spravļa otrovi svom pastorku; oženi se drugi put Žudinkiňom, koja otrova svoga pastorka; maća... gdigodi more pastorku ukida, pak ditetu ona svomu prida; ova žena je ... na ono dvoje pastorčadi mrzila; kao vještica, što podavi unučad i pastorčad; maća malo za pastorče mari; maćeha stane odmah mrziti na svoju pastorku.**

Djeca rođena izvan braka također su negativno opisana u primjerima iz ARJ-a: *Ni vrane bile ni dobro kopile; zlo kopile*. Navodi se da se riječ *kopile* upotrebljava i kao psovka: *nos' te đavo Jankovo kopile; hajd' otele kurvino kopile*.

U obradi imenica koje označuju obiteljske odnose često se različito prikazuju muški i ženski pripadnici obitelji, pri čemu su žene češće negativno prikazane. Tako je u obradi riječi *svekar* većina primjera neutralna, a jedan je u ARJ-u negativan, ali je u njemu mocijski parnjak *svekrva* još negativnije prikazan: *zao svekar, a svekrva još gora*. Slično je i u obradi riječi *svekrvica*: *boj se svekra ko u litu groma, a svekrice ko u litu muňe*. Suprotan je primjer u obradi riječi *svekrva*: *a ja ću joj (h)udu sreću dati, zlu svekrvu, a svekra gorega*. U obradi riječi *svekrva* niz je negativnih primjera: *a svekrve, bre zmije ļutice, sve nevjeste zovu pridošlice; zloglasi svekrva nevistu; ima niki(h) svekrva, koje ne mogu podniti, da joj sin lipo žive ženom; ona smutļivica zaova, ona ļuta vipera svekrova!; Ti si prava mućenica, kako trpiš onu sekrvu usionu; karaňe svekrve; u nar. pjes. svekrva ima često atribut zla, doma mi je zla svekrva; Tužba na svekrvu; tuđa majka zla svekrva; O svekrvo, da te bog ubije!; svekrva bijaše lukava i nemilostiva na sirote; što je ļeniva neva, tome je svekrva kriva*. *Svekrva* se negativno

prikazuje i u primjerima uz druge natuknice, npr. *zaova* u ARj-u: *Ona žuta vipe-ra svekrva!; i jetrva: jetrva i svekrva ni od gnile ni od dobra.*

S druge je strane zet negativnije opisan nego njegovi mocijski parnjaci. U obradi riječi *zet*, *zetni* i *zetov* posebno se ističe da se ne slaže sa svekrom: *s oružjem ke vodi zet svekra na svoga*; šurjakom: *Zet i šura: pas i kuja. – Hoće se dobro (razumije se: ne mogu se trpjeti ni gledati) ko zet i šura*; i punicom: *teško punici na zetovoj ulici!; teško punici u zetovoj ratici*. Općenito se navodi da je zet štetan i da je njegova ljubav bezvrijedna: *Od zeta gola šteta; ljubav zetna noćca letna*, gdje je uz ovu drugu poslovice bilješka: *iz ove se poslovice vidi, kako se kod nas do zetovljeve ljubavi malo drži, pa kako se ona s kratkoćom letne noći uspo-ređuje*. Zet se negativno prikazuje i u primjerima uz riječ *punica*: *teško punici na zetovoj hrani; teško punici na zetovoj ruci; ... i kao što su zetovi u punicama šaljivi i bezobrazni*.

Uz *zaovu* se katkad navodi da donosi pomutnju: *smućuje zaova svu kuću; Ah! Ona smutljivica zaova!*

Obrada riječi *punica* podijeljena je u ARj-u na dva dijela – kad su odnosi u obitelji dobri: *... punica voli zeta nego sina*; i kad su odnosi u obitelji loši: *ako li vidiš (t. j. u snu) punicu, toj prilikuje nevoštvo; nevista je suprot punici; posiče i punicu i šure*.

Jetrve se u ARj-u također prikazuju negativno: *zlo govori jetrva za jetrvom; ja to znadem, da je istina da i da mloge jetrve i zaove mir u kući kvare; kučko jedna, ne jetrvo moja!; Nepogodne jetrve redom vodu nose.; Zle jetrve braću dijele; Jetrvice – Kučko jedna, naša jetrvice!; Jal' nevjesta, jali jetrvic*.

Nevjeste su također opisane kao suprotstavljene svekrvi i punici: *nevjestu su-proć svekrvi svojoj; nevista je suprot punici*.

U Broz-Ivekovićevu se rječniku pojavljuje natuknica *tašta* s primjerom: *tašta zetu maslo vari, dok mu zlo u kuću uvali*.

U primjerima koji oprimjeruju nazive rodbinskih odnosa uglavnom su negativno prikazane žene. Uz imenice koje označavaju baku ili stariju ženu često se pojavljuju primjeri u kojima se navodi da one često izmišljaju ili varaju. Maćehe su opisane izrazito negativno. Negativno se opisuju i djeca rođena izvan braka.

Osobito su negativno opisane svekrve, zaove i jetrve. Od muških je pripadnika obitelji najnegativnije prikazan zet.

4.6.3. *Etnici*

U opisu etnika i država iz kojih potječu također su vidljivi stereotipi. Turci su uglavnom opisani kao vojnici i povezano s ratom i ratnim sukobima. Primjeri s Turcima ratnicima navode se i pod natuknicama drugih nacionalnosti. U primjerima se često ističe da Turci donose nesreću i uništavaju sve pred sobom, kao što je u primjerima iz ARj-a: *Turci nas su oplinili i požgali; O Turčine za nevolju brajo; nemio mi sve ugrabi Turčin*. Osim toga u ARj-u prikazuju se kao narod koji voli piti vino i kavu, pušiti i lagati: *Turci vino piju; u Turčina nigda vire nije; laže ka Turčin; pije kavu ka Turčin; puši ka Turčin*. Negativno se u ARj-u često prikazuju ljudi koji su se poturčili: *Al' nigdje joj (t. j. knjizi) ne bi vjerovaña, jer je kniga s poturačke ruke (t. j. poslao ju je poturica Omer paša), s poturačke kao i s turačke; jer su poturčeñaci za Hrišćane svagda gori od pravih Turaka; a nad ñimi glava jest ... poturica kleta; Ako ciniš, jedna poturice, da ćeš s darom priavariti mene; Od Turaka niko ne uteče do sramotna Durovića Zeka, neka bježi krmska poturica; da te Bog sačuva tijesne ulice i bijesne poturice*. Ipak, katkad se u ARj-u ističe da nisu svi poturice loši: *zato je teško naći poturčeñaka da zlo živi; te da je bolje poturčiti se nego polatiniti ili pošokčiti: govore, da se boje poturčiti nego polatiniti; volim se poturčit nego Rimljanin učiniti; volijemo se poturčiti nego pošokčiti; Volim se poturčiti nego pošokčiti*.

Bosna se uglavnom pozitivno prikazuje. U primjerima u ARj-u uz nju se često pojavljuju epiteti *plemenita, ponosna, slavna, čestita*. Uz imenice *Bošnjakinin* i *Bošnjak* navode se pozitivni primjeri: *dobrimi Bošnjami; Bošnjake na glasu junake; Na koñijeh svi Bošnjaci sjahu svijetlo odjeveni*; a žene su opisane kao ljepotice: *lepše djeve Bosankiñe; oženio sam se Bošnjakiñom lijepom divojkom*.

Hrvati se također uglavnom pozitivno opisuju te su česti primjeri s epitetima *dobar, glasovit, dićan*; ali ima i primjera u ARj-u u kojima se ističu oholost i naglost: *oholi Hrvati; naglost od Hrvata*. U obradi Slavonaca, Dalmatinaca i Zagoraca nema vidljivih razlika ni stereotipa.

U opisu Crnogoraca česti su primjeri s puškama i vojskom, a jedan je primjer u kojemu ih se opisuje kao oštre ljude od planine.

U većini su primjera Srbi pozitivno opisani, ističu se njihove vojne vještine, a često se komentira odnos s Turcima, kao što je u primjerima u ARj-u: *Srb i Turčin ne slaže se nigda; sačuvaj se od dušmanske ruke, a od Srba, turskog dušmanina; Kupi Murat vojsku po krajini, hoće s vojskom na Srbiju slavnu; Svaki Srbin mori po Turčina, a Srbina po dvadeset Turaka; Srbi tursku krdisaše vojsku; silni Srbi..., vitezovi Srbi...; što bi Srbiñ bez srca junačka; izbavljajte srbiñske duše, a od turske od nečiste ruke; grad turski ... na srbiñsku gleda pokrajinu, mrko gleda, ali zalud mu je; u Srbłaka dobrije(h) junaka (s naznakom da je riječ stajaća); i u Ivekovićevu: *sve Srbłaka, mladijeh junaka; tu ne osta Srbłin u družini, koji turske ne odsiječe glave; Teško mene i tebe, sokole, lov loveći s Turci bez Srbaļa; teško Srbļe s Turcima zavadi; za pet stotin dobrije(h) junakah kano, brate, Srbaļ od starine*. Osim u definiciji u kojoj se ističe da Hrvati i Srbi govore istim jezikom, postoje i primjeri u ARj-u u kojima se ističe jedinstvo naroda koji su činili bivšu Jugoslaviju, tako se ističe da su Crnogorci i Srbi isti narod u primjeru uz riječ *Srbijanac*: *Kad bi trebalo dokazivati, da su Crnogorci i Srbijanci jedan narod, dosta bi bilo isporučiti žene u Gruži i žene na Ńegušima zlošel*. Slično se ističe i za bosanske poturice: *bosanski poturica, premda jedne narodnosti sa Srbinom, narod ga naš smatra za Turčina*. Ističe se da je Srbin svaki pripadnik pravoslavne vjere u primjerima: *Srbi su svi, koji se drže istočne vjere; Razliku glede narodnosti čine najviše po vjeri; kaže za Grka da je Srbin zato, što je jedne vjere s ñime*. Uz natuknicu *posrbļeñe* u ARj-u spominje se situacija u Jugoslaviji: *ako se Jugoslavijom teži na posrbļeñe Hrvata, Bugara i Slovenaca*.*

Bugari i Grci uglavnom su neutralno prikazani, uz rjeđe negativne primjere, kao što su u ARj-u: *Načini se crni Bugarine; imati priliku od uboge grčke zemļe i od Bosne*.

Izrazito su negativni primjeri uz izvedenice od riječi *Ciganin*. Primjeri u ARj-u ističu da je riječ o ljudima koji često lažu: *to je kurva i ciganović, njegove lažine ne slušajte; prose: jer Ciganka i sama prosi mlijeko; lijeni su i lopovi: svit Cigane vrlo kori od svi ljudi da su gori, jer su lini od kolina i lupeži od starina; đeca kažu materi da su im Cigančad otela kolač; proriču iz ruku: ako bi veroval u sriću, ku povidaju Cigani u ruku gledajući; Cigani, koji po brazgotinam ruku nastoje prireć događaje; od vrača, od Ciganki i od drugih bajalica; ni*

Cigankam ni bajalicam; kad tko gleda u brazgotine od dlana, što pun običaju Ciganke pogađajući da će ti se zgoditi to i to; viruju Cigankama kad im u dlan baju; povirova jednoj Ciganki, jednoj bajalici; još ciganski i dlane gledate, nike stvari došaste gatate; lutaju: otišao u ciganiju, t. j. odskitao se da se igra; i općenito su negativni: prijateļa ki ukani, još je gorši neg Cigani; Bog ubio cara Ciganina; Paval z jedne divojke jednoga ciganskoga djavla zagnal jest; uzimļe crnu Ciganštinu.

U starijim su rječnicima negativno opisani etnici s kojima su Hrvati u prošlosti bili u sukobu, kao što su Turci. Okolni se slavenski narodi uglavnom pozitivno prikazuju. Izrazito su negativno prikazani pripadnici romskoga naroda.

4.6.4. Ostale riječi

I u opisu se drugih riječi koje ne pripadaju ovim trima skupinama katkad pojavljuju stereotipi i pojedine su riječi negativno definirane ili oprimjerene. U opisima riječi *seļak* i *seļanin* u ARj-u često se ističe da su seljaci vrlo jednostavni ljudi, nisu plemeniti i da ne žive kako bi trebalo: *ovdje pod imenom prostote ne treba razumjeti samo seļake i druge ļude proste; ne posla ga u grad, gdi se žive, kako vaļa plemenito, građanski, nego u poļe kakono seļanina; oni koji čine ovo, nisu plemeniti nego seļani*. Primjeri uz natuknicu *glumac* prikazuje to zanimanje kao nečasno i necijenjeno: *bezobrazni glumci i mimi; kad čini zanat nečasni i potišćen koga mu roditelj nije činio, kako na priliku biti glumcem to jest cavom*.

5. Suvremeni rječnici

5.1. Odabir natuknica i podnatuknica

Uvidom u rječničku građu pokazalo se da se leksikografski pristup povezan s odabirom natuknica koje mogu biti uvredljive za pojedine društvene skupine nije bitno promijenio u odnosu na starije rječnike. S obzirom na to da se u suvremenim hrvatskim rječnicima nalaze natuknice kao što su *crnac*, *crnja/crnjo*, *crnčuga*, *srbenda*, *Šiptar*, *Bosančero*, *peder*, *dajguz*, *babetina*, *babuskara* i tako dalje, ne stječe se dojam da je urednička politika nalagala njihovo isključivanje

iz rječnika u ime političke korektnosti. Takav pristup u skladu je s činjenicom da i podatci o nekorektnoj uporabi jezika mogu biti korisni korisnicima rječnika te ih stoga ne treba izbaciti, nego pravilno opisati. Inventar se takvih natuknica u povijesnim i suvremenim rječnicima, naravno, donekle razlikuje. Kao prvo, razlog tomu može se nalaziti u jezičnopovijesnim promjenama, zbog kojih neke riječi više nisu dijelom aktivnoga leksika (primjerice, riječi *seljakača*, *ženščak*, *kopilač/kopilača* i druge nemaju nijednu potvrdu u suvremenim hrvatskim korpusima), pa nisu ni obrađene u rječnicima. Nadalje, uslijed društvenih promjena o nekim se pojavama, poput različitih oblika seksualnosti, danas više govori i zna, stoga će s njima povezan vokabular (i pogrdan i neutralan) u većoj mjeri biti zastupljen u rječnicima. Tako će se natuknice kao što su *homić*, *peder*, *invertit* itd. naći u suvremenim rječnicima, no ne i u starijima. O navođenju pogrđnih i neutralnih izraza više će riječi biti u poglavlju 5.4. *Sinonimi*.

Kad je riječ o mocijskim parnjacima, u suvremenim rječnicima uočava se veća ravnopravnost među spolovima/rodovima te se u načelu i muški i ženski parnjaci pojavljuju kao natuknice u rječniku (HJP, VRH, ŠR) ili se ženski parnjak spominje pod muškom natuknicom (RHJ⁶). Njihov leksikografski tretman ipak odražava određenu asimetriju: potpuno su uglavnom obrađeni samo muški parnjaci, dok su kod iz njih izvedenih ženskih parnjaka navedeni gramatički podatci o riječi, a potom se upućuje na mušku natuknicu. U tome je smislu iznimka *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, u kojemu su i muški i ženski parnjaci obrađeni kao potpune natuknice s definicijom po modelu *nastavnik: osoba koja vodi nastavu, nastavnica: žena koja vodi nastavu* (usp. Mihaljević 2018: 216).⁷ U rječnicima se ne primjećuje razlika u obradi tradicionalno muških i tradicionalno ženskih zanimanja, uočeno je samo da natuknica *predsjedateljica* ne postoji u HJP-u (nego samo muški mocijski parnjak *predsjedatelj*), a par *sluga – sluškinja/služavka* jedan je od rijetkih kod kojega su obrađena oba člana, a ne upućuje se sa ženskoga parnjaka na obradu muškoga.

Jedna od posebnosti povezanih s odabirom natuknica u suvremenim rječnicima u odnosu na povijesne odnosi se na nazive za pripadnike pojedinih marginalnih društvenih skupina. Prije se to nije toliko problematiziralo, no danas su takvi nazivi često predmetom jezičnih rasprava u javnosti i medijima, što se odra-

⁶ U HJP-u su na taj način obrađeni etnici.

⁷ O mogućnostima leksikografske obrade mocijskih parnjaka v. u Mihaljević 2013.

žava i na leksikografiju. Kao primjer mogu se uzeti nazivi *invalid*, *retardiran* i *hendikepiran*, koji se nalaze u suvremenim rječnicima kao natuknice. Njihova je uporaba česta u svakodnevnome govoru i postojećim korpusima, što opravdava njihovo uključivanje u rječnik. Međutim, zbog negativnih konotacija koje su s njima povezane pripadnici skupina na koje se odnose prednost daju drugim nazivima kao što su *osoba s invaliditetom*, *osoba s intelektualnim teškoćama*, *dijete s teškoćama u razvoju* i slično.⁸ S obzirom na to, u društveno osviještenome rječniku trebalo bi barem navesti podatak o mogućoj uvredljivosti tih riječi te njihovim poželjnim zamjenama iz perspektive pripadnika skupina na koje se odnose, ako postoji konsenzus o poželjnome nazivu, što u analiziranim rječnicima nije slučaj.⁹ To je koristan podatak za korisnike rječnika i stoga što bi u službenoj komunikaciji trebalo rabiti nazive koje je skupina na koju se odnose odabrala kao neutralne.

Iako se neka rješenja ponavljaju od rječnika do rječnika, katkad se može primijetiti da se društvene činjenice uzimaju u obzir i utječu na leksikografsku obradu. Tako se u HJP-u pod natuknicom *dijete* spominje sintagma, podnatuknica *nezakonito dijete*, kojom se označava dijete nevjenčanih roditelja.¹⁰ Može se postaviti pitanje s obzirom na koji je zakon, u današnjim okolnostima, dijete nezakonito. U službenoj je uporabi danas prihvaćen suvremeniji naziv *izvanbračno dijete*, koji se spominje i u trenutačnoj inačici *Obiteljskoga zakona (OZ)*¹¹. Ta je promjena vidljiva u novijemu VRH-u, u kojemu se umjesto podnatuknice *nezakonito dijete* nalazi *izvanbračno dijete*. S druge strane, korpusni podatci¹² pokazuju da je sintagma *nezakonito dijete* još uvijek dio aktivnoga leksika u općoj uporabi, stoga se postavlja pitanje bi li je ipak trebalo spomenuti i označiti kao razgovornu ili u uporabnoj napomeni navesti podatak o tome da se umjesto nje u službenoj uporabi rabi naziv *izvanbračno dijete*. U RHJ-u se spominju obje sintagme (pod natuknicama *nezakonit* i *izvanbračni*), pri čemu uz sintagmu *izvanbračno*

⁸ PPOSI, <https://posi.hr/pojmovnik/> (pristupljeno 20. veljače 2021.).

⁹ Primjeri takve obrade mogu se naći u stranim rječnicima, na primjer nordijskim. Tako se u rječniku *Den Danske Ordbog* uz definiciju riječi *retarderet* 'retardiran' nalazi napomena da među ostalim socijalna služba daje prednost nazivu *udviklingshæmmet* 's ograničenjima u razvoju'.

¹⁰ Slični izrazi postoje i u drugim jezicima (usp. engl. *illegitimate child*).

¹¹ www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon (pristupljeno 20. veljače 2021.).

¹² Broj potvrda u *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (HJR): *nezakonito dijete* 39, *izvanbračno dijete* 37, *vanbračno dijete* 6; broj potvrda u *hrWaC-u*: *nezakonito dijete* 171, *izvanbračno dijete* 403, *vanbračno dijete* 393.

dijete stoji odrednica *prav.*, po čemu se može naslutiti da je riječ o izrazu koji se rabi u službenoj komunikaciji.

5.2. Stilske odrednice

Za razliku od starijih rječnika u kojima je, kao što se pokazalo, pogrđnost katkad naznačena različitim opisnim izrazima, a često se podatak o pogrđnosti posebno ne ističe, suvremeni su rječnici opremljeni ustaljenim inventarom stilskih odrednica koje se prema potrebi pridružuju značenjima. Takve su odrednice, primjerice: *podrugljivo*, *pogrđno/pejorativno*, *vulgarno*. Analiza pogrđnih izraza povezanih s društvenim skupinama pokazala je da pogrđna uporaba katkad nije obilježena stilskom odrednicom ili je upotrijebljena odrednica koja opisano-mu značenju ne odgovara u potpunosti, najčešće je preblaga.

Riječi su s kojima se često povezuju različiti vrijednosni sudovi uvećanice i umanjenice. Uporaba stilskih odrednica promotrit će se na primjeru nekoliko uvećanica i jedne umanjenice iz skupine muško-ženskih parnjaka prikazanih u Tablici 2.

Tablica 2. Stilske odrednice u natuknicama iz semantičke skupine *žensko – muško* u HJP-u i VRH-u

ŽENSKO	MUŠKO		
djevojčura	<p>HJP:</p> <p><i>augm. pejor.</i> od djevojka, djevojka koja je izgubila dostojanstvo</p> <p>VRH:</p> <p>UV od djevojka, POGR djevojka koja je izgubila dostojanstvo i dobar glas</p>	momčina	<p>HJP:</p> <p><i>augm. i hip.</i> od momak</p> <p>VRH:</p> <p>UV, UMILJ od momak</p>
curetina	<p>HJP:</p> <p><i>augm.</i> od cura, <i>pejor.</i></p> <p>VRH:</p> <p>UV od cura, RAZG, POGR velika, krupna djevojka</p>		

ženetina	<p>HJP:</p> <p><i>pejor.</i> od žena</p> <p>VRH:</p> <p>POGR, UV od žena [<i>snažna ženetina</i>]</p>	muškarčina	<p>HJP:</p> <p><i>augm.</i> od muškarac, pravi muškarac, onaj koji se odlikuje onim što se očekuje od pravog muškarca u vanjštini i ponašanju, tipičan muškarac od glave do pete</p> <p>VRH:</p> <p>UV od muškarac [...<i>bezobrazan / gruba muškarčina ...</i>]</p>
babetina	<p>HJP:</p> <p>1. <i>augm.</i> od baba 2. ružna baba; <i>pejor.</i></p> <p>VRH:</p> <p>1. UV od baba 2. POGR odbojna starica 3. PREN a. brbljavac, brbljavica, lajavica b. kukavica</p>	djedina	<p>VRH:</p> <p>1. UV od djed 2. POGR, PODR stari čovjek koji se ne ponaša u skladu s dostojanstvom svojih godina [<i>stara djedina; djedina gleda cure</i>] 3. UMILJ pravi djed, naočit djed s poželjnim odlikama</p> <p>(Obrada odgovara obradi u HJP-u.)</p>
		čovuljak	<p>HJP:</p> <p><i>pejor. hip. fam., v.</i> čovječuljak = čovjek niska rasta i sitne građe, sitnih kostiju</p> <p>VRH:</p> <p>RAZG, UMILJ od čovjek [<i>suh čovuljak šiljasta lica i nosa; debeo / kržljav / nakazan / smiješan čovuljak</i>]</p>

Iako je s umanjenicama obično povezano hipokoristično, a s uvećanicama pogrdno značenje, to se donekle razlikuje između riječi koje se odnose na žene i onih koje se odnose na muškarce, što je u rječnicima dijelom naznačeno stilskim odrednicama, a dijelom drugim elementima leksikografskoga opisa (definicijama, primjerima). Promotrite li se u Tablici 2 uvećanice koje se odnose na žene, uočite se da su u cjelini ili u kojemu od svojih značenja označene kao pogrdnice, a tomu odgovaraju i ostali elementi leksikografske obrade u kojima se spominju

osobine poput snage, krupne građe ili gubitka dostojanstva, koje su tradicionalno smatrane nepoželjnima za ženu. S druge strane, uvećanice za muškarce određene su kao odmilice (*momčina*), odmilice ili pogrđnice / podrugljive riječi (*djedina*) ili im nije pridružena odrednica (*muškarčina*). Potonja je u HJP-u opisana pozitivno („pravi muškarac”), dok se u VRH-u spominju nepoželjne osobine („grub, bezobrazan”), te bi stoga možda trebala sadržavati odrednicu *pogrđno*. Očito je da uvećanice koje se odnose na muškarce imaju pozitivne konotacije ili barem ne izrazito negativne kao one koje označavaju žene, no postoje kolebanja u opisu njihove stilske vrijednosti te bi uporabu stilskih odrednica u tome slučaju trebalo revidirati. Razlog tomu može se tražiti u promjeni svjetonazora i činjenici da izražene tradicionalno muške osobine u suvremenome društvu nisu toliko važne kao nekad. Zanimljivo je da za umanjenice vrijedi suprotno: umanjenice izvedene od riječi za žene nerijetko su označene kao odmilice (*ženica, curetak, djevojčuljak*), no to nije slučaj s umanjenicom koja se odnosi na (odrasloga) muškarca *čovječuljak*. U HJP-u uz tu natuknicu stoji i odrednica *pejorativno*, i *hipokoristično*, a u VRH-u je ona označena kao *umiljenica*, no kolokacije *debeo, kržljiv, nakazan, smiješan* ukazuju na negativno obojenu uporabu i otklon od tradicionalnih muških osobina (npr. snaga, stasitost).

U rječnicima se nalaze i drugi primjeri uporabe neodgovarajuće odrednice ili njezina potpunoga izostanka u opisu pogrđnih izraza, na primjer: u HJP-u i RHJ-u uz natuknicu *Šiptar* nema odrednice, već se samo upućuje na neutralnu natuknicu *Albanac*; natuknica *peder* u osnovnome značenju, kad se odnosi na osobu homoseksualnoga usmjerenja, u RHJ-u i HJP-u označena je samo kao razgovorna, a ne i kao pogrđna, dok je samo u VRH-u označena kao razgovorna i pogrđna, riječ *tetka* u značenju ‘homoseksualac’ u VRH-u je označena kao žargonizam, a ne pogrđnica, uz podnatuknicu s istim značenjem *topli brat* nema nikakve odrednice i slično.

5.2.1. Dvostruka uvredljivost

Predrasude o pojedinim društvenim skupinama često su poticaj za razvoj prenesenih značenja koja su obično u manjoj ili većoj mjeri pogrđna s obzirom na to da su utemeljena na stereotipnim osobinama ili drugim obilježjima koja se smatraju društveno neprihvatljivima ili manje vrijednima. U tim slučajevima

možemo govoriti o dvostrukoj pogrdnosti kojom se bavi Schutz (2002). Uvredljivost za skupinu na koju se stereotip odnosi u hrvatskim se rječnicima obično ne spominje, a katkad je i osnovna pogrdnost zbog namjere da se o kome ili čemu kaže što loše nedovoljno naznačena.

Kao primjer toga mogu se spomenuti prenesena značenja riječi *seljak* ili *mesar*. *Seljak* je u prenesenom značenju određen kao: RHJ – 3. **pogr** *neuglađen čovjek; prostak*, HJP – 2. *razg. pejor. neodgojen čovjek; prostak*, VRH – 2. *razg. onaj koji se neprimjereno ponaša, koji se ne ponaša kako se očekuje*, a *mesar* kao: RHJ – 2. **pogr** *a) krvoločna osoba b) kirurg*, HJP – 2. *pejor. onaj čija se surovost može povezati s krvlju i mesom, krvoločna osoba*; 3. *pejor. loš kirurg* (u VRH-u su definicije jednake, a stilska je odrednica *pren. pogr.* umjesto *pejor.*). Osim što se stilske odrednice donekle razlikuju (usp. *seljak – razg. pejor.* u HJP-u i samo *razg.* u VRH-u), nigdje nije naznačena uvredljivost zbog utemeljenosti na stereotipu.¹³

Još su jedan primjer riječi *muškobanjast* i *ženskast*, koje su dvostruko uvredljive jer se obično upotrebljavaju pogrdno za mušku osobu koja u pretjeranoj mjeri pokazuje ženske osobine i za žensku osobu koja u pretjeranoj mjeri pokazuje muške osobine, a mogu se smatrati i neizravno uvredljivima jer su utemeljene na stereotipnim predodžbama o muškarcima i ženama. U analiziranim hrvatskim rječnicima te natuknice nisu obilježene kao pogrdne ni u jednome ni u drugome smislu, npr. *muškobanjast* je u VRH-u određen kao *onaj koji u općem dojmu, izgledu i ponašanju podsjeća na muškarca*.

5.3. Rječničke definicije

Iako nisu toliko izražene kao u starijim rječnicima, stereotipne predodžbe leksikografa ili njegova neosjetljivost na njih mogu se uočiti i u definicijama u suvre-

¹³ Za usporedbu može poslužiti definicija uz natuknicu *bondsk* 'seljački' u švedskome rječniku *Svensk ordbok*: „koji ima obilježja koja odlikuju seljake i njihovu kulturu prema tradicionalnim (starijim) predodžbama” („som har egenskaper som kännetecknar bönder eller bönders kultur enl. traditionella (äldre) föreställningar”). U tome se rječniku nalaze i primjeri dvostrukih odrednica, od kojih se jedna odnosi na namjeru pošiljatelja da o kome ili čemu kaže što loše, a druga na primatelja, pripadnika društvene skupine koja se prikazuje u negativnome svjetlu. Tako su u natuknici *halvblod* 'mješanac, potomak roditelja različite rasne pripadnosti' upotrijebljene dvije odrednice: „pogrdno; može djelovati uvredljivo” („nedsättande; kan verka stötande”).

menim rječnicima. U nastavku će se promotriti stereotipizacija u definicijama riječi koji se odnose na žene i muškarce te pripadnike etničkih skupina.

5.3.1. Muško-ženski odnosi

Neprikladnost definicija riječi iz područja muško-ženskih odnosa može se promotriti na sljedećim primjerima:

HJP:

- **muški** (prid.) – jedno od značenja: „1. dostojan muža, pravog muškarca”
- **muška ruka** (sintagma/podnatuknica pod *muški*): „muškarac koji u kući obavlja tipične poslove koji nisu za ženu”
- **muževan**: „koji ima sve odlike odrasla muškarca ili časna muža [*muževna pojava*]”.

Iz primjera je vidljivo da se tipična muška obilježja ne problematiziraju te je naglašen pozitivan stav društva prema njima. Usporede li se te definicije s onima iz VRH-a, uočava se da su u VRH-u definicije neutralnije i manje emocionalno obojene, no društveni konstrukt tipične muške prirode i dalje se ne problematizira:

VRH:

- **muški** (pril.): „kao muško, na način muškoga [*muški postupiti / reći / piti / udariti koga*]”
- **muževan** (prid.): „koji pokazuje odlike muškoga spola [*muževan izgled / nastup; muževna pojava*]”.

Slični primjeri mogu se pronaći i u RHJ-u, npr. **muški** (pril.): *na muški način, poput muških; odlučno, čvrsto, hrabro: postupiti ~*.¹⁴

¹⁴ U nekim rječnicima drugih jezika katkad će u takvim slučajevima biti naznačeno da je riječ o tradicionalnome poimanju društvene skupine koja je u pitanju. Primjerice, u nordijskim rječnicima u određenjima riječi koje se odnose na muške ili ženske osobine obično je naznačeno da je riječ o tradicionalnome shvaćanju (usp. Lazić, u tisku). Tako je u rječniku *Svensk ordbok* pridjev *manlig* (‘muški/muževan’) određen kao „tipičan za muškarce prema određenim (djelomično zastarjelim) idealima” („typiskt för män enl. vissa (delvis föråldrade) ideal”), a u rječniku *Den Danske Ordbog* nalazi se određenje *mandig* (‘muževan’) – „sa svojstvima koja su tradicionalno shvaćana kao osobito muška, npr. mišićavo i snažno

Kao poseban vid stereotipizacije muškaraca i žena mogu se izdvojiti izrazi za muškarce koji pokazuju stereotipna obilježja žena i žene koje pokazuju stereotipna obilježja muškaraca. Oni odražavaju negativni stav društva prema takvim pojavama koji se leksikalizirao i u jeziku, a rječnička obrada takvih izraza može osnaživati stereotipe na kojima su utemeljeni. U HJP-u se tako nalazi definicija *muška baba: muškarac s nekim ženskim osobinama (mnogo priča i sl.)*, dok se ta sintagma u VRH-u ne spominje. Izraz može biti dvostruko uvredljiv jer se obično upotrebljava manje ili više pogrdno, a osim toga utemeljen je na stereotipu o nepoželjnim ženskim osobinama. Ništa se od toga, međutim, ne naznačuje leksikografskom obradom, sintagma nije označena kao pogrdna, a pričljivost se kao ženska osobina prikazuje kao datost.

Razlike u društvenome, a kao posljedica toga i leksikografskome poimanju muškaraca i žena uočavaju se i u području seksualnosti te su također češće i izraženije u HJP-u nego u VRH-u. Primjerice, u HJP-u se nevjera partneru spominje samo u određenju riječi *kurva*, a ne i *kurvar*, dok se prema VRH-u obje riječi u jednome značenju odnose na onoga tko je nevjeran. Otklon od onoga što se poima kao normalan partnerski odnos često se opisuje jednostrano te su žene te koje ulaze u odnose sa starijim muškarcima iz, primjerice, financijskih razloga ili se koriste svojom seksualnošću kako bi manipulirale muškarcima, npr. **drugo djevičanstvo** – sociol. *stanje udate žene koja prema društvenim i ekonomskim razlozima i običajima ima starijeg muža i u vitalnim godinama ostaje bez erotskog života*; **duševna prostitutka** – razg. pejor. **1.** *ona koja sanjari o seksualnim avanturama, a ne usudi se upustiti u istinsku vezu*; **2.** *ona koja iskorištava muškarca i drži ga u nadi da će postići uspjeh; ona koja obećava ili daje nade u intiman odnos u koji ne misli ući*. Navedeni su primjeri iz HJP-a te se spomenute sintagme u VRH-u ne obrađuju.

I kad je riječ o seksualnosti i partnerstvu, u VRH-u se mogu pronaći primjeri posuvremenjivanja u odnosu na starije rječnike. Tako je, primjerice, *djevac* u HJP-u određen kao onaj *koji živi u djevičanstvu, koji se odrekao ili je lišen dođira žene*, dok je definicija u VRH-u neutralna s obzirom na spol partnera i glasi *muškarac bez spolnoga iskustva*. Slično tomu, u HJP-u je sintagma *protuprirodni blud* određena kao *bludna radnja, ob. se izvodi uz primjenu sile, koja nema za*

tijelo, poduzetnost, inicijativa, hrabrost i snaga” („med træk der traditionelt har været opfattet som specielt mandlige, fx en muskuløs og kraftfuld krop, handlekraft, initiativ, mod og styrke”).

cilj uobičajen spolni odnos (felacija, homoseksualizam, sodomija), a u VRH-u je definicija gotovo jednaka, osim što je iz nje izbačen homoseksualizam.

5.3.2. *Etnici i ktetici*

Kao što je već rečeno, u nekim se rječnicima (VRH, ŠR) etnici ne obrađuju, a u ostalima su natuknice u kojima se oni obrađuju oblikovane neutralno, s obzirom na područje s kojim su povezani, stoga definicije ne otkrivaju stereotipne predodžbe o pojedinim narodima. S druge strane, takve predodžbe mogu odražavati ktetici i druge riječi izvedene iz etnika. Među njima se nalaze primjeri pozitivne – npr. *slavenska duša: po uvriježenoj pozitivnoj predrasudi nesebična, miroljubiva narav čovjeka, široka duša* (HJP, VRH) – i negativne stereotipizacije. Negativna stereotipizacija prisutna je i u okviru vlastite skupine, npr. u HJP-u i VRH-u obrađene su natuknice *hrvatski jal* (HJP: *navodno vrlo raširena zavist Hrvata i hrvatskih građana (»nek' susjedu crkne krava«)*; VRH: *tip zlobe i zavisti (zbog tuđega uspjeha i sl.) koju Hrvati ubrajaju u svoje slabosti*) i *hrvatska šutnja* (HJP, VRH: *navodno uobičajeni konformizam hrvatske javnosti i političara*) i povezano s drugim skupinama, na primjer susjednim narodima: *bosanski lonac, srbovati, srbenda* i slično. Stereotipi o stanovnicima Balkana i njihovu mentalitetu povezuju se s imenima *Balkan* i *Balkanac* te njihovim izvedenicama kao što su *balkanski, balkanizam, balkanizirati, balkanština*. Stereotipi se u definicijama katkad ne problematiziraju (npr. VRH: *balkanizacija – 1. stanje potpune teritorijalne rascjepkanosti među državama na nekom području i nesposobnost postizanja minimalnoga dogovora o suživotu; 2. rastući primitivizam u odnosima među ljudima i narodima*), a katkad se ukazuje na to da je riječ o stereotipu (HJP: *bosanski lonac – 2. pren. zamršene političke prilike tipične za Bosnu (prema predrasudama izvan Bosne)*; VRH: *balkanština – primitivizam i nečasni postupci u javnom, kulturnom i političkom životu što se po preduvjerenjima u Zapadnoj Europi smatra tipičnim za Balkan*) ili se od njih na neki način uzima odmak (npr. uporaba priloga *navodno* u određenju *hrvatskoga jala* i *hrvatske šutnje*).

Iako su osnovne definicije etničkih (i, slično tomu, religijskih) skupina u suvremenim rječnicima neutralne, sporan može biti opis njihovih prenesenih značenja, koja nužno otkrivaju stereotipne predodžbe na temelju kojih su se razvila.

Kao primjer navest će se u Tablici 3 prenesena značenja koja se u rječnicima navode za riječi *Ciganin (ciganin)* i *Židov (židov)*:

Tablica 3. Prenesena značenja riječi *Ciganin (ciganin)* i *Židov (židov)*

Ciganin	Židov
<p>RHJ: <i>pren pogr</i> 1) čovjek koji se neprestano seli; nomad, 2) koristoljubiv, nepošten čovjek: <i>crni ~</i></p> <p>HJP: (ciganin) <i>pren. pejor.</i> a. onaj koji se stalno seli; nomad b. onaj koji je sklon sitnim prevarama</p> <p>VRH: <i>POGR</i> onaj koji je slon sitnim prijevarama</p>	<p>RHJ: -</p> <p>HJP: (židov) <i>pren. pejor.</i> a. proračunata osoba b. škrtac</p> <p>VRH: -</p>

Iz danih primjera vidljivo je da se preneseno, pogrdno značenje riječi *ciganin* pojavljuje u svim rječnicima, dok je pogrdno značenje riječi *židov* u RHJ-u i najnovijemu VRH-u izostavljeno. Tomu razlog također može biti niska čestota u uporabi ili svjesna odluka da se ne navede društveno osjetljivo pogrdno značenje. Kao što je i u starijim rječnicima, u suvremenim se rječnicima nalazi osobito velik broj riječi koje u svojem osnovnom ili prenesenom značenju sadržavaju negativnu stereotipizaciju Roma (a što odražava stanje u jeziku): *Ciganin (ciganin)*, *ciganski*, *Cigančiti*, *ciganija*, *ciganluk*. Taj se stereotip u definicijama obično ne problematizira, s iznimkom definicije riječi *ciganluk* u HJP-u: 2. *pren. pejor. ružan postupak kakav se prema predrasudama pripisuje Ciganima.*

5.4. Sinonimi

Navođenje uputnica na značenjski povezane natuknice koristan je podatak, pa čak i kad to uključuje pogrdne inačice. Korisnik može posegnuti za rječnikom kako bi pronašao popis sinonimnih riječi/izraza i odabrao ono što mu značenjski i/ili stilski najbolje odgovara. Međutim, to je izrazito sporno kad se u okviru neutralne natuknice upućuje na sinonime koji su više ili manje pogrdni. Takve primjere nalazimo u hrvatskim rječnicima pod neutralnom natuknicom *homoseksualac*¹⁵. U HJP-u se nakon definicije navode sinonimi *dajguz*, *homić*, *peder*,

¹⁵ Još su neki primjeri natuknica *crnac* u VRH-u, u sklopu koje se navode sinonimi *crnčina*, *crnčuga* i *crnja* te natuknice *Dalmatinac* i *Bosanac* u HJP-u, u kojima se nalaze sinonimi *Dalmoš* odnosno *Bosančero*,

pigist, uranist, a u VRH-u *peder, invertit, homić, tetka (2), topli brat, žensko-nja*.¹⁶ Budući da uz sinonime ne stoji podatak o njihovoj stilskoj vrijednosti, stječe se dojam da je riječ o jednakovrijednim izrazima za osobu homoseksualnoga usmjerenja te se može reći da se tako doprinosi negativnoj predodžbi o toj društvenoj skupini iako je ona postojala i u nekoj mjeri još uvijek postoji u društvu, što se odražava i u jeziku. Zanimljivo je primijetiti da se takvi pogrđni izrazi ne navode kao sinonimi uz natuknice kao što su npr. *muškarac* i *žena*. Ako je riječ o sinonimima koji su česti u jezičnoj uporabi te bi ih stoga valjalo uključiti, mogu se primijeniti različita rješenja. Primjerice, neki leksikografi predlažu da se s pogrđnih izraza upućuje na neutralne (usp. Petersson i Sköldberg 2020), ali ne i obratno. Može se, međutim, postaviti pitanje o koristi takvoga pristupa za korisnike koji su u potrazi za odgovarajućim izrazom. Drugo je moguće rješenje navođenje stilskih odrednica uz sinonime, čime bi se donekle izbjeglo nepotrebno stvaranje negativne slike o društvenoj skupini o kojoj je riječ.

5.5. Kolokacije

Kako kolokacije mogu odražavati stereotipne predodžbe o pripadnicima društvenih skupina, pokazat će se na primjeru kolokacija i sveza koje se u rječnicima navode u natuknicama *žena* i *muškarac* (Tablica 4).

Tablica 4. Kolokacije i sveze u natuknicama *žena* i *muškarac*

<i>žena</i>	<i>muškarac</i>
RHJ: blago od žene, javna žena, mijenjati žene kao košulje	RHJ: -
HJP: laka žena, javna žena, žena iz stripa	HJP: -
VRH: energična, mlada, lijepa, nesretna; borba za prava žena, muškarac zarobljen u tijelu žene	VRH: hrabri, nepoznati, pravi, prijeteći, prosječan, sredovječan, voljeni

Navedeni primjeri pokazuju jasnu razliku među kolokatima koji se navode za žene i muškarce te su kolokati za žene u većoj mjeri povezani s domena fizičkoga izgleda i emocija, dok se među kolokatima za muškarca na-

Bosanlija, Bošnjaniin.

¹⁶ Odsustvo nekih sinonima koji su navedeni u HJP-u u novijemu VRH-u, poput riječi *dajguz*, može biti rezultat njezina ispuštanja zbog izrazite pogrđnosti, ali i zbog niske čestote u uporabi. Primjerice, ta se riječ u HJR-u pojavljuje tek dvaput, a u *hrWaC*-u četiri puta.

lazi njih nekoliko koji su povezani s fizičkom i psihičkom snagom. Lako je moguće da takva raspodjela ima podrijetlo u korpusnim podacima. U VRH-u se kako protuteža navode i neki primjeri uporabe koji odražavaju suvremeni kontekst: *borba za prava žena* i *muškarac zarobljen u tijelu žene*, što je očito intervencija leksikografa s ciljem posuvremenjivanja rječničke obrade.

5.6. Primjeri

Slično kolokacijama, stereotipi se mogu pojaviti i u primjerima, osobito ako su preuzeti iz stvarne jezične uporabe (korpusa), koja nije uvijek korektna, a nisu ih osmislili leksikografi. Primjeri uporabe u RHJ-u, HJP-u te ŠR-u rijetki su, dok se u nešto većoj mjeri navode u VRH-u. Ondje se pod natuknicom *muškobanjast* nalazi primjer *muškobanjasta policajka*, a pod natuknicom *ženskast* primjer *Po svojim ženskastim i pomalo namještenim kretnjama mogao bi lako biti baletni plesač*. Oprimjerenje uporabe tih riječi nužno će sadržavati stereotipne predodžbe o muškarcima i ženama, koje su sadržane u samim riječima *muškobanjast* i *ženskast*, no ovdje se dodatno stereotipiziraju određena zanimanja (policajka, baletan), što se moglo izbjeći odabirom drugih primjera.

Različita očekivanja društva od muškaraca i žena (poslušnost i čednost s jedne strane te iskustvo i razmišljanje s druge) mogu se uočiti i usporede li se primjeri koji se navode u natuknicama *djevojčica* i *dječak*: *Bila je vrlo dobra i čedna djevojčica.*; *Još kao dječak stjecao je prva životna iskustva i postavljao prva pitanja o smislu života.*, a pronalaze se i primjeri negativnoga prikazivanja ženske seksualnosti: *Novaci odavna izazivani od raspuštenih djevojčurina iz mjesta, da ih prestraše, baciše se za njima kamenicama.* (natuknica *djevojčurina*); *Djevojčura ga još prijaznije gledaše smiješeći se sve drskijom bestidnošću.* (natuknica *djevojčura*) iako se po stilu potonjih primjera može zaključiti da su preuzeti iz starijih književnih tekstova te se ne odnose na suvremene okolnosti. S druge strane, u rječniku se mogu pronaći i primjeri koji odražavaju suvremeni kontekst, npr. *reintegracija žena u svijet rada nakon majčinstva* (natuknica *majčinstvo*).

Uporaba etnika u analiziranim se rječnicima ne oprimjeruje (u VRH-u se i ne obrađuju), a uporaba od njih izvedenih riječi rijetko te nisu pronađeni elementi stereotipizacije. Uporaba riječi iz skupine rodbinskih odnosa također se najčešće ne oprimjeruje ili su primjeri neutralni, no uočen je negativan prikaz riječi

svekrva: Kad je uvidjela da je mlada neće slušati, svekrva joj je zagorčala život. (natuknica svekrva), Snahe su u pravilu u dobrom odnosu sa svekrom, ali svekrva je druga priča. (natuknica snaha).

6. Rasprava i zaključak

U radu je prikazana obrada natuknica povezanih s različitim društvenim skupinama u povijesnim i suvremenim hrvatskim rječnicima. Uočeni stereotipi dijelom su jezične činjenice, odnosno društvene činjenice leksikalizirane u jeziku i upisane u jezičnu uporabu, a dijelom su posredovane leksikografskom obradom.

Poznato je da rječnici, osobito oni stariji, čije sastavljanje nije vođeno načelima društvene osjetljivosti, mogu biti vrijedan odraz života u vrijeme nastanka rječnika ili u vrijeme nastanka korpusa za rječnik (usp. Demo 2011). S obzirom na to nije neobično što povijesni rječnici obiluju stereotipima, od kojih mnogi iz današnje perspektive djeluju zastarjelo, neprihvatljivo ili pretjerano vulgarno. Osim toga, uočena je i razlika među rječnicima s obzirom na društvenu skupinu na koju se stereotipi odnose, pa su u suvremenim rječnicima zastupljene stereotipne predodžbe i pogrdni izrazi za, primjerice, osobe homoseksualne orijentacije, dok to nije slučaj u povijesnim rječnicima. S druge strane, povijesni rječnici obiluju stereotipima o različitim etničkim skupinama, za razliku od suvremenih rječnika u kojima su njihovi opisi uglavnom neutralni. Predrasude o etničkim i religijskim skupinama često su povezane sa složenim društveno-povijesnim okolnostima te iz današnje perspektive čine veoma osjetljivu građu s kojom treba postupati oprezno. I u povijesnim i u suvremenim rječnicima pronalaze se stereotipi povezani s muškarcima i ženama, premda donekle različiti. Primjerice, u starijim rječnicima kao prihvatljivo, a djelomično i pozitivno prikazuje se nasilje muževa prema ženama, muškarci se povezuju s junaštvom te je naglašena njihova uloga u ratu, što nije slučaj u suvremenim rječnicima. Kao zajedničko obilježje može se istaknuti veća prisutnost stereotipa u natuknicama koje se odnose na ženske osobe (npr. *svekar, zet – svekrva, snaha*).

I u povijesnim i u suvremenim rječnicima elementi stereotipizacije mogu se pronaći na različitim razinama leksikografske obrade. Tako se, primjerice, u po-

vijesnim rječnicima kao natuknica najčešće pojavljuju samo muški profesijski nazivi, dok se u suvremenima u načelu nalaze oba mocijska parnjaka, no njihov leksikografski status najčešće nije ravnopravan te se u nekim rječnicima detaljno obrađuje samo muški parnjak, dok se sa ženskoga na njega upućuje. Rječnici se razlikuju i s obzirom na stilske odrednice te je u starijim rječnicima samo kod nekih riječi označeno da je riječ o pogrđnoj riječi, a i kod riječi kod kojih se to navodi, ne postoji usustavljen način navođenja. Neki navode da je riječ pogrđna, da je riječ o psovki, o riječi koja se upotrebljava kao kleveta itd. U suvremenim rječnicima obično postoji određeni inventar odrednica, no njihova uporaba ne odgovara uvijek stvarnomu stanju te one katkad u pogrđnim riječima izostaju ili je upotrijebljena odrednica preblaga. Naposljetku, analiza suvremenih rječnika pokazala je da se i oni razlikuju s obzirom na pristup društvenim stereotipima te noviji rječnici u većoj mjeri odražavaju težnju suvremenoga društva ravnopravnosti i društvenoj osjetljivosti iako još uvijek postoji prostor za poboljšanje.

Uočavanje provedenih izmjena te mogućih preostalih problema može biti korisno leksikografima u izradi suvremenih rječnika. Općenito, može se zaključiti da jezične činjenice ne treba krivotvoriti, no treba voditi računa o načelima njihova opisa kako bi se izbjeglo nepotrebno stereotipiziranje pojedinaca i pripadnika društvenih skupina, čime se doprinosi širenju i učvršćivanju takvih predodžba. Neki od uočenih problema nastojali su se riješiti pri sastavljanju *Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika*, mrežnoga rječnika koji se trenutačno izrađuje u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (<http://ihjj.hr/mreznik/>). *Mrežnik* je korpusno utemeljen rječnik, što znači da u načelu opisuje jezičnu uporabu kakva je dokumentirana u korpusu iako leksikografi od korpusnih podataka mogu i odstupiti ako za tim postoji potreba. U *Mrežnikovu* osnovnome modulu za odrasle izvorne govornike temeljno je načelo odabira natuknica čestoća u korpusu te se pogrđni i sporni izrazi povezani s društvenim skupinama ne izbjegavaju, nego se nastoje obraditi tako da korisnik dobije podatak o njihovoj osjetljivosti. Isto vrijedi i za pogrđna značenja (npr. *balkanski* ‘koji se odnosi na balkance, neuljudene osobe koje ne poštuju propise ili pravila ponašanja’): ako su dovoljno česta u korpusu, obradit će se i u rječniku. Riječ je o mrežnome rječniku u kojemu, za razliku od tiskanih rječnika, ne postoji prostorno ograničenje, što omogućuje navođenje veće količine podataka i iscrpnija objašnjenja. Primjerice, strukturom rječničkoga članka u *Mrežniku* predviđena je mogućnost dodavanja uporabnih napomena, što može biti korisno za obradu društveno osjetljivoga

leksika. Međutim, budući da se u prvoj fazi projekta obrađuje 10 000 natuknica (u osnovnome modulu), mnogi izrazi o kojima se govori u radu u *Mrežniku* još nisu obrađeni. O nekim primjerima obrade takvoga leksika u tome rječniku govori se u radovima Hudeček (2021) i Mihaljević (2021).

Izvori

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

BELOSTENEC, IVAN. 1998. [1740.] *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aetnarium*. Stari grad. Zagreb.

DELLA BELLA, ARDELIO. 1728. *Dizionario italiano, latino, illirico*. Presso Cristoforo Zanone. Venecija.

DEN DANSKE ORDBOG = *Den Danske Ordbog*. <https://ordnet.dk/ddo> (pristupljeno 25. veljače 2021.).

HABDELIĆ, JURAJ. 1670. *Dictionar ili reči slovenske*. http://crocip.ffzg.hr/default_hr.aspx [Portal hrvatske rječničke baštine] (pristupljeno 25. veljače 2021.).

HJP = *Hrvatski jezični portal*. <http://hjp.znanje.hr> (pristupljeno 28. veljače 2021.).

HJR = *Hrvatska jezična riznica*. https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Friznica_reldi_ws (pristupljeno 25. veljače 2021.).

hrWaC = Ljubešić, Nikola; Klubička, Filip. 2016. Croatian web corpus hrWaC 2.1. *Slovenian language resource repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1064> (pristupljeno 25. veljače 2021.).

IVEKOVIĆ, FRANJO; BROZ, IVAN. 2009. [1901.] *Rječnik hrvatskoga jezika*. Naklada Dominić. Zagreb.

KAŠIĆ, BARTOL. 1990. [1599.] *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Kršćanska sadašnjost – Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku. Zagreb.

JAMBREŠIĆ, ANDRIJA. 1992. [1742.] *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*. Zavod za hrvatski jezik. Zagreb.

MIKALJA, JAKOV = GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA; HORVAT, MARIJANA; LOVRIĆ JOVIĆ, IVANA; PERIĆ GAVRANČIĆ, SANJA. 2011. [1649.] *Blago jezika slovinskoga* (transkripcija i leksikografska interpretacija). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Ur. Šonje, Jure. Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. Zagreb.

RITTER VITEZOVIĆ, PAVAO. 2009. [oko 1700.] *Lexicon Latino-Illyricum. Svezak treći. Hrvatsko-latinski rječnik*. ArTresor. Zagreb.

- STULLI, JOAKIM. 1801. *Lexicon latino-italico-illyricum*. Regia Universitas Pestana. Budimpešta.
- STULLI, JOAKIM. 1805. *Rjecosloxsje u komu donosuse upotrebljenja, uredna, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja*. Po Antunu Martekini. Dubrovnik.
- STULLI, JOAKIM. 1810. *Vocabolario italiano-illirico-latino*. Presso Antonio Martecchini. Dubrovnik.
- SVENSK ORDBOK = *Svensk ordbok (utgiven av svenska Akademien)*. <https://svenska.se> (pristupljeno 25. veljače 2021.).
- ŠR = BIRTIĆ, MATEA i dr. 2013. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. Zagreb.
- ŠULEK, BOGOSLAV. 1860. *Njemačko-hrvatski rječnik*. Verlag der F. Suppan'schen Buchhandlung. Zagreb.
- VOLTIĆ, JOSIP. 1803. *Ričoslovník iliričkog, italijanskog i nimačkog jezika*. Kurtzbeck. Beč.
- VRANČIĆ, FAUST. 1992. [1595.] *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Novi Liber. Zagreb.
- VRH = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. Gl. ur. Jojić, Ljiljana. Školska knjiga. Zagreb.

Literatura

- ALLAN, KEITH; BURRIDGE, KATE. 2006. *Forbidden words: taboo and the censoring of language*. Cambridge University Press. Cambridge. doi.org/10.1017/CBO9780511617881.
- ATKINS, SUE B. T.; RUNDELL, MICHAEL. 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press. Oxford.
- BRATANIĆ, MAJA. 2005. Mjesto žene u rječniku. *Jezik u društvenoj interakciji*. Ur. Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. Zagreb – Rijeka. 37–46.
- BURCHFIELD, ROBERT. 1980. Dictionaries and Ethnic Sensibilities. *The State of the Language*. Ur. Michaels, Leonard; Ricks, Christopher: University of California Press. Berkeley. 15–23.
- CLOETE, ALETTA ELIZABETH. 2014. The treatment of sensitive items in dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ur. Gouws, Rufus H. i dr. De Gruyter Mouton. 482–486. doi.org/10.1515/9783110238136.482.

COFFEY, STEPHEN. 2010. Offensive' items, and less offensive alternatives, in English monolingual learners' dictionaries. *Proceedings of the XIV EURALEX International Congress*. Ur. Dykstra, Anne; Schoonheim, Tanneke. Fryske Akademy – Afuk. Leeuwarden. 1270–1281.

DAKIĆ, MIRELA. 2017. Kada ćemo postati žene u rječnicima hrvatskoga jezika? *Jat: časopis studenata kroatistike* 1/3. 106–123.

DEMO, ŠIME. 2011. Latinski jezik kao nadnacionalni element u Hrvatskoj: primjer jezičnih priručnika. *Etnicita Slovanského aréalu: Historické proměny a současný stav*. Ur. Kedron, Kateřina; Příhoda, Marek. Červený Kostelec. Prag. 51–66.

FOURNIER, HANNA S.; RUSSELL, DELBERT W. 1992. A study of sex-role stereotyping in the Oxford English Dictionary 2E. *Computers and the Humanities* 26. 13–20.

GORJANC, VOJKO. 2004. Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj / 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 28. 6.–16. 7. Ur. Stabej, Marko. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Ljubljana. 153–161.

GORJANC, VOJKO. 2005. Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priručnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.

GORJANC, VOJKO. 2014. O heteronormativnosti slovarskega opisa slovenskega jezika: homoseksualnost, ekshibicionizam in druge perverzности. *Narobe* 7/27–28. 12–15.

GORJANC, VOJKO. 2017. *Nije rečnik za seljaka*. Biblioteka XX vek. Beograd.

MREŽNIK = *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. <http://ihjj.hr/mreznik/> (pristupljeno 25. veljače 2021.).

KERN, BORIS. 2015. Politična korektnost v slovaropisju. *Škrabčevi dnevi 8: Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. Ur. Zuljan Kumar, Danila; Dobrovoljc, Helena. Založba Univerze v Novi Gorici. Nova Gorica. 144–154.

HARTEVELD, PIETER; VAN NIEKERK, ALETTA E. 1996. Policy for the Treatment of Insulting and sensitive Lexical Items in the Woordeboek van die Afrikaanse Taal. *Proceedings of the 7th EURALEX International Congress*. Ur. Gellerstam, Martin i dr. Göteborg. 381–393.

HORVAT, MARIJANA; MIHALJEVIĆ, MILICA. 2019. Dijakronijski pogled na mocijske imenice. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1. 27–45. doi.org/10.31724/rihjj.45.1.2.

HUDEČEK, LANA. 2021. Rječnik i stereotipi – Kakva je plavuša u *Mrežniku*?. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 47/2. doi.org/10.31724/rihjj.47.2.9.

LAZIĆ, DARIA. U tisku. Deskriptivnost i etičnost u leksikografiji na primjeru obrade društvenih stereotipa. *Zbornik radova s 34. međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku* Jezično i izvanjezično u međudjelovanju.

- MIHALJEVIĆ, MILICA. 2013. Mocijska tvorba kao leksikografski problem. *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Dalibora Brozovića*. Ur. Matasović, Ranko. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb. 361–373.
- MIHALJEVIĆ, MILICA. 2018. Muško i žensko u e-rječniku. *Jezik i njegovi učinci*. Ur. Stolic, Diana; Vlastelić, Anastazija. Srednja Europa. Zagreb. 209–228.
- MIHALJEVIĆ, MILICA. 2021. Muško i žensko u hrvatskome jeziku i leksikografiji – stereotipi i jezična diskriminacija. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 47/2. doi.org/10.31724/rihjj.47.2.14.
- MILOŠ, IRENA. 2017. Komu je jezik majka, a komu maćeha? *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 4/4. 8–10.
- MOON, ROSAMUND. 2014. Meanings, Ideologies, and Learners' Dictionaries. *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus*. Ur. Abel, Andrea; Vettori, Chiara; Ralli, Natascia. Bolzano: Institute for Specialised Communication and Multilingualism. 85–105.
- NORRI, JUHANI. 2020. Treatment of words for illness and disability in monolingual English dictionaries. *International Journal of Lexicography* 33/3. 227–250. doi.org/10.1093/ijl/ecz028.
- OZ = *Obiteljski zakon*. NN 103/15, 98/19. www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon (pristupljeno 20. veljače 2021.).
- PETERSSON, STELLAN; SKÖLDBERG, EMMA. 2020. To discriminate between discrimination and inclusion: a lexicographer's dilemma. *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion, Vol. I*. Ur. Gavriilidou, Zoe; Mitsiaki, Maria; Fliatouras, Asimakis. Democritus University of Thrace. 381–386.
- PIŠKOVIĆ, TATJANA. 2017. Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima. *Romanoslavica* 52/2. 343–363.
- PPOSI = *Pojmovnik pravobranitelja za osobe s invaliditetom*. https://posi.hr/pojmovnik/ (pristupljeno 20. veljače 2021.).
- SCHUTZ, RIK. 2002. Indirect Offensive Language in Dictionaries. *Proceedings of the 10th EURALEX International Congress*. Ur. Braasch, Anna; Povlsen, Claus. Center for Sprogteknologi. Copenhagen. 637–641.
- ŠTRKALJ DESPOT, KRISTINA; MÖHRS, CHRISTINE. 2015. Pogled u e-leksikografiju. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 41/2. 329–353.
- TOGNINI-BONELLI, ELENA. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. John Benjamins Publishing. Amsterdam. doi.org/10.1075/scl.6.
- TROJAR, MITJA; ŽAGAR KARER, MOJCA. 2013. Družbena občutljivost v terminoloških slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. Žele, Andreja. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Ljubljana. 457–463.

Social Stereotypes in Croatian Dictionaries from a Diachronic and a Synchronic Perspective

Abstract

Description of sensitive and derogatory vocabulary has always been a challenge for lexicographers and dictionary compilers. As regards content related to social groups (such as ethnic, religious, gender, age groups and the like), the offensiveness of such vocabulary may come directly from its meaning or indirectly from its grounding in stereotypes and prejudices about a certain group. In this paper, the lexicographic presentation of several potentially sensitive words denoting social group members and their attributes in contemporary and historical Croatian dictionaries is analysed in order to:

1. show how the dictionary reflects the world view of its time;
2. explain the development of the lexicographic approach to such content over time;
3. propose adequate solutions to the presentation of such content that could be applied in a modern, socially responsible dictionary.

Ključne riječi: društveni stereotipi, pogrđni leksik, povijesni rječnici, suvremeni rječnici, društveno odgovorna leksikografija

Keywords: social stereotypes, offensive vocabulary, historical dictionaries, contemporary dictionaries, socially responsible lexicography